

МВС України

Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства
Кафедра криміналістики та судової експертології
Серія «Бібліотечка слідчого і детектива:
проблеми кримінального процесу»

**ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ
ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ, А ТАКОЖ НА ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

Науково-методичні рекомендації

(на замовлення Головного слідчого управління
Національної поліції України)

Видання 2-ге, доповнене і перероблене

Харків 2020

УДК 343.98: 344.2] (083.13) (477)

ББК 67.9 (4УКР) 623.20я7р

О-72

Автори: Юхно О.О. – завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, д.ю.н, професор

Кікінчук В.В. – завідувач кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки, кандидат юридичних наук

Степанюк Р.Л. – професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки, доктор юридичних наук, професор

Книженко С.О. – доцент кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки, кандидат юридичних наук, доцент

Орлова Т.А. – доцент кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки, кандидат юридичних наук, доцент

Глобенко Г.І. – професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидат юридичних наук, доцент

Савчук Т.І. – інспектор відділу криміналістичного забезпечення Слідчого управління ГУНП в Харківській області, кандидат юридичних наук, доцент

Фоміна Т.Г. – доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидат юридичних наук

Заворіна О.П. – викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, кандидат юридичних наук

Туренко Д.В. – ад'юнкт кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства.

О-72

Науково-методичні рекомендації «Особливості документування та розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях» / Юхно О.О., Кікінчук В.В., Степанюк Р.Л. та ін. За заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Вид. 2-ге, доп. і перероб.– Харків. Харківський національний університет внутрішніх справ. – 2020. 140 с. [Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»]. На замовлення Головного слідчого управління Національної поліції України

У науково-методичних рекомендаціях окреслено особливості у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях, надано криміналістичну характеристику злочинів, учинених у вказаних районах, а також питання особливостей встановлення і визначення меж доказування, обставин, що підлягають доказуванню, збирання, перевірки і оцінки доказів у кримінальному провадженні, приділено увагу алгоритму дій з вибухонебезпечними предметами тощо. Виокремлено особливості визначення виду та розміру шкоди, заходів по забезпеченню її відшкодування (компенсації) та процесуальні гарантії захисту майнових прав особи, охарактеризовано висновок експерта, як процесуального джерела доказів.

УДК 343.98: 344.2] (083.13) (477)

ББК 67.9 (4УКР) 623.20я7р

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. Предмет та межі доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях	10
2. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території проведення операції Об'єднаних сил та на тимчасово окупованих територіях	13
3. Визначення виду та розміру шкоди при розслідуванні кримінальних проваджень про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях	29
4. Особливості збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил	35
5. Процесуальний порядок використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях	41
6. Процесуальні гарантії захисту майнових прав осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених в зоні проведення Операції Об'єднаних Сил та на тимчасово окупованих територіях	53

7. Криміналістична характеристика злочинів, учинених в районі проведення операції Об'єднаних сил.....	57
8. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також тимчасово окупованих територіях.....	83
9. Особливості тактики огляду місця події при виявленні вибухового пристрою	95
10. Основи призначення вибухотехнічної експертизи	112
11. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні про злочин, вчинені на території операції Об'єднаних сил і тимчасово окупованій території	118
11. Оцінка доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях.....	126
Література:	136

ВСТУП

Злочинність і протидія їй в цілому є надзвичайно складними й актуальними проблемами. Нестабільність суспільно-політичної й економічної ситуації, недосконалість механізму державного управління та відсутність реального дієвого громадського контролю за діяльністю органів державної влади, зниження життєвого рівня населення, корупція в усіх без винятку гілках влади, серед іншого й у правоохоронних органах, створили умови для подальшого зростання й утвердження злочинності в житті країни. Стрімко зростаючі масштаби й темпи злочинності та поширення її впливу на всі соціальні сфери утворюють реальну загрозу та ставлять перед суб'єктами протидії злочинності нові завдання і спонукають шукати революційні та нестандартні дієві заходи, спрямовані на протидію цьому вкрай суспільно небезпечному явищу.

Події останніх років, що відбуваються на теренах нашої країни після початку збройної агресії з боку Російської Федерації щодо України, безпосередньо пов'язуються із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз національній безпеці та публічному порядку, вимагають до необхідності ужиття термінового комплексу заходів, спрямованих на адаптацію кримінально-превентивної практики до нових викликів. Останні пов'язуються з дією, перш за все, чинників політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішньо- та геополітичного), економічного та правового характеру й проявляються у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні низки в цілому нетипових для української криміногенної обстановки злочинів: терористичних актів, створення терористичних організацій або інших не передбачених законом воєнізованих і збройних формувань, фінансування тероризму, масових заворушень, групових порушень громадського порядку та ін. Незважаючи на

Мінські перемовини, позитивних зрушень у криміногенній обстановці в Луганській та Донецькій областях не прослідковується. Про це свідчать такі цифри: протягом 2014–2020 років у середньому майже на 90 % зросла кількість особливо тяжких злочинів проти особи та власності (вбивств з обтяжуючими обставинами, розбійних нападів тощо), у 65 разів – кількість злочинів проти основ національної безпеки України, причому кожен другий злочин з цієї категорії – посягання на територіальну цілісність, кожен 8 – державна зрада, кожен 9 – диверсія; у 7 разів збільшилася кількість злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, а кількість злочинів терористичного характеру зросла у 293 рази. Крім цього, з початком збройного конфлікту на території України, зокрема на території проведення операції Об'єднаних сил значно збільшилась кількість злочинних порушень військовослужбовцями правил поведіння зі зброєю, а також іншими речовинами і предметами, які при використанні, зберіганні, транспортуванні становлять підвищену небезпеку для оточення як для військових, представників правоохоронних органів, так і серед цивільного населення, оскільки їх місцезнаходження не обмежено конкретними територіями військових частин, на відміну від мірних часів. Значна кількість незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин характеризується його щорічним поповненням зарахунок незаконного транспортування із зони бойових дій. Незаконний обіг зброї, вчинених військовослужбовцями зростає та є летентним видом. Так, у 2013 р. було зареєстровано тільки 7 таких злочинів, у 2014 р.- 177, у 2015 р.- 188, (після 2013 року зросло у 25 разів), у 2016 р.- 103, у 2017 р. – 65, а у подальші роки така тенденція зберігається. Вказане потребує активного впливу на цю ситуацію як для органів державної влади, так і суспільства в цілому, концептуального вирішення проблем протидії злочинності, і зокрема тероризму, вимагає поглиблення соціального контролю над усім різноманіттям заходів, які здійснюються з метою запобігання злочинним проявам із неухильним дотриманням при цьому основних прав, свобод та законних інтересів людини. Ефективність протидії злочинності залежить від ступеня

об'єднання зусиль правоохоронних органів на всіх рівнях та інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси й тенденції, що спостерігаються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого та детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію й тактику протидії тероризму та злочинності в цілому. Особливості документування злочинів, учинених в акваторії української частини Чорного і Азовського морей та на території проведення операції Об'єднаних сил, (що попередньо йменувалось зоною АТО), а також на тимчасово окупованих територіях, можна умовно поділити на три напрями: Перший напрям - шляхом здійснення взаємодії з підрозділами поліції, органів прокуратури, зокрема військової, СБУ, розвідки і контррозвідки, їх оперативно-технічними підрозділами і місцевими військово-цивільними адміністраціями. При цьому ініціатива у документуванні даних злочинів надходить від слідчого, (детектива–як експериментального учасника кримінального провадження), а також оперативних працівників поліції чи інших оперативних підрозділів, які за допомогою використання можливостей телекомунікаційних та інших технічних засобів здатні і мають можливість отримати додаткову інформацію про злочинців, їх протизаконні дії й задокументувати за рахунок здійснення тактичних операцій чи оперативних комбінацій та їх причетність до вже вчинених конкретних злочинів, чи тих, що готуються і припинити їх. Другий напрям – є новелою кримінального процесу – це здійснення негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого, окремі з яких виконуються оперативними і оперативно-технічними підрозділами, що не підпорядковуються, наприклад районним відділам поліції. Третій напрям - є класичний у діяльності оперативних підрозділів щодо документування злочинів, зокрема й в цих умовах, що полягає, насамперед, у використанні можливостей джерел оперативної інформації (ст.7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») та у разі наявності конфіденційних джерел слідчим. Тактика документування злочинної діяльності оперативними підрозділами складається з відомостей, що

має обмежений доступ, тому об'єднувати в одних методичних рекомендаціях їх, та ті, що не мають обмеженого доступу згідно чинного законодавства та нормативно-правової бази СБУ України і МВС України та Національної поліції України не дозволяється. В той же час, з урахуванням вищезазначеного та в межах дозволеного в методичних рекомендаціях поставлені питання висвітлено. З липня 2020 року у чинний КПК України введено нових учасників кримінального провадження – дізнавача, керівника органу дізнання на яких покладено досудове розслідування кримінальних проступків, у зв'язку з чим певна кількість навантаження буде перерозподілено між ними і слідчими. Вказана новела дозволить слідчим більше часу займатись досудовим розслідуванням тяжких та особливо тяжких злочинів, що характерно для території проведення операції Об'єднаних сил.

Автори

1. Предмет та межі доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях

Предмет доказування являє собою об'єкт пізнання в кримінальному процесі.

Предмет доказування – це сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, що потрібно встановити у кожному кримінальному провадженні і які мають правове значення для правильного проведення кримінального провадження по суті вчиненого згідно завдань КПК України (ст. 2).

При проведенні досудового розслідування і розгляді кримінального провадження (справи) в суді відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України підлягають доказуванню:

1. подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) – у даному випадку особливістю цього елемента є місце вчинення кримінального правопорушення, оскільки територія тимчасово окупована та не підконтрольна державній владі України. Отже, у правоохоронців та слідчих не завжди є можливість достовірно та напевне встановити місце і час вчинення злочину, що, безумовно, ускладнює подальший процес збирання доказів;

2. винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3. обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

4. вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

5. обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6. обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7. обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Перераховані обставини складають головний факт, котрий підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Предмет доказування (головний факт) характеризує якісну сторону процесу доказування.

Предмет доказування є єдиним для всіх кримінальних проваджень, незалежно від характеру злочину чи кримінального проступку. Виняток складають лише деякі особливі порядки провадження, для яких встановлено специфічний предмет доказування. Наприклад, ст. 485 КПК України – предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх; ст. 505 КПК України – предмет доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру і ін.

Із предметом доказування тісно пов'язано поняття меж доказування у кримінальному провадженні. Предмет і межі доказування співвідносяться між собою як мета і засіб її досягнення. Межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин провадження, коло, обсяг доказів та їх джерел, необхідних для цього.

Під межами доказування слід розуміти такий обсяг доказового матеріалу, який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування та правильне вирішення провадження. На жаль, саме цей елемент процесу доказування є найбільш проблемним та суперечливим, оскільки в

умовах проведення операції Об'єднаних сил дії слідчого, прокурора є обмежені та звужені обставинами, що створюють бойовики ДНР та ЛНР. Саме тому в кожному конкретному випадку обсяг доказів та їх джерела, а також порядок виявлення, фіксації, перевірки та оцінки можуть різнитися.

Процес збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, має специфічні особливості. Так, щодо злочинів цієї категорії в сучасних геополітичних умовах у багатьох випадках майже неможливо здобути речові докази, оскільки територія не підконтрольна державній владі України. За загальним правилом слідчі дії на такій території можуть проводитись відповідно до Розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження». В таких умовах слідчий та прокурор фактично позбавлені можливості доступу до місця вчинення кримінального порушення. Тому збирання доказів необхідно починати зі встановлення будь-яких початкових даних, що свідчать про обставини вчинення кримінального правопорушення, а саме: показань потерпілого, свідків, долучення наявних документів про майно, що зазнало пошкоджень, фотознімків й іншого.

Крім того, у сучасному суспільстві дієвим засобом встановлення відомостей, що мають істотне значення для кримінального провадження, є моніторинг правоохоронними органами мережі Інтернет. Будь-які статті, виписки, фотозображення, коментарі – все це є допоміжним засобом для встановлення істини. При цьому за наявності статей чи відеороликів необхідно переглянути їх, копіювати та вирішити питання про експертне дослідження для встановлення розміру шкоди. З іншої сторони, мережа Інтернет є джерелом даних про осіб, які причетні до вчинення кримінальних правопорушень. Тобто, знайшовши інтернет-сторінку (соціальної мережі) особи, яка за оперативними даними, ймовірно, вчинила злочин, можна встановити фактичне місцезнаходження особи, вид діяльності, рід занять, анкетні дані, коло осіб, з якими злочинець підтримує стосунки, та фото-відео, що можуть безпосередньо вказувати на причетність цієї особи до вчинення злочину. Слід враховувати, що у злочинах такої категорії

злочинці найчастіше переховуються від органів досудового розслідування, а встановивши їх місцезнаходження – неможливо затримати з огляду на обставини, що склалися через ведення бойовиками військових дій. Тому провідне місце серед доказів у злочинах цієї категорії посідають результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що дають змогу не тільки встановити причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, а й виявити їх організаторів, пособників, співучасників та певні докази злочинної діяльності. За наявності знарядь злочину та будь-яких інших предметів, речей, що злочинець використовував для досягнення цілей, можливе призначення експертиз згідно змін до чинного КПК України 2020 року та подальше використання їх висновків у процесі доказування.

2. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території проведення операції Об'єднаних сил та на тимчасово окупованих територіях

У положеннях статті 91 КПК України викладено перелік обставин, що належать до предмета доказування у кримінальному провадженні, у тому числі про злочини вчинені на тимчасово окупованих територіях. Ця норма відповідає на питання, встановлення яких фактів і обставин є метою доказування. Обставини, викладені у положеннях ст. 91 КПК України, мають узагальнюючий орієнтуючий характер для всіх видів кримінальних проваджень, тому в теорії доказів отримали назву загального предмета доказування на всіх стадіях кримінального провадження. Водночас індивідуалізація предмета доказування у конкретному провадженні здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті закону про кримінальну відповідальність України, за якою кваліфікується діяння (бездіяльність), що підлягає доказуванню.

Обставини загального предмета доказування конкретизуються у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (ст. 485 КПК України), а також у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 505 КПК

Україні). Деталізація обставин і своя особливість також має місце у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.

Правильне визначення цих обставин, їх всебічне, повне і неупереджене дослідження дозволяють встановити пізнавальну програму у конкретному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.

При доказуванні, перш за все, повинна бути встановлена подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення : п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України).

При доказуванні обставин, що утворюють подію кримінального правопорушення, належить встановлювати передбачені нормою кримінального закону діяння наслідки для матеріальних складів та наявність між ними причинного зв'язку вчинення. Подія злочину розуміється як елементи об'єктивної сторони складу злочину, що відбуваються у певному часі, місці та певним способом. Перелік таких ознак визначається відповідною нормою Загальної частини закону про кримінальну відповідальність, що визнає злочином конкретне суспільно небезпечне діяння, та іншими нормами КК України, наприклад, ст. 26 «Поняття співучасті», ст. 27 КК України «Види співучасників», ст. 32 КК України «Повторність злочинів» і ін. Юридично значимі ознаки діяння, окреслені в кримінальному законі, служать орієнтиром для визначення предмета доказування у конкретному кримінальному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях.

Встановлення події кримінального правопорушення означає необхідність з'ясування чи мало місце: а) посягання на охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини, і якщо так, то на які саме; б) вчинення передбаченого кримінальним законом суспільно-небезпечного діяння (дії чи бездіяльності); в) настання шкідливих наслідків (для матеріальних складів); г) наявність причинного зв'язку між протиправним діянням та шкідливими наслідками, що настали.

Час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення:

а) можуть мати конструктивні ознаки об'єктивної сторони конкретного складу правопорушення, тобто мати кваліфікуюче значення (наприклад, порушення правил несення бойового чергування, що вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 420 КК України), порушення правил охорони або використання надр, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 240 КК України), вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України- найбільш поширений вид злочину);

б) в ряді випадків відіграють роль пом'якшуючі або обтяжуючі обставини покарання (наприклад, вчинення злочину з особливою жорстокістю (п. 10 ч. 1 ст. 67 КК України);

в) але найчастіше служать для необхідної конкретизації сутності підозри (обвинувачення) у вчиненні певного правопорушення. Ступінь конкретизації залежить від характеру кримінального провадження. В одних випадках достатнім буде встановити дні або день, в інших необхідно точно вказати час і хвилину вчинення діяння. Без часової і просторової визначеності вчинення кримінального правопорушення, підозра чи обвинувачення не можуть вважатися доказаними. Так, не можуть бути визнані законними формулювання підозри (обвинувачення), що починаються словами: «У невстановлений час, у невстановленому місці...» та ін.;

г) крім того, час, місце і спосіб вчинення кримінального правопорушення мають важливе процесуальне та тактико-криміналістичне значення, зокрема, для: визначення чинності в часі та просторі певного кримінального чи процесуального закону; застосування давності притягнення до кримінальної відповідальності чи амністії до особи, яка вчинила правопорушення; отримання доказової інформації (адже відомо, що місце вчинення правопорушення є джерелом цінної доказової інформації, тому правильне його визначення дасть можливість її одержати); визначення підслідності та підсудності кримінального провадження; з'ясування факту досягнення підозрюваним (обвинуваченим, а інколи й потерпілим) певного віку на момент вчинення кримінального правопорушення або факту набуття особою статусу

спеціального суб'єкта; спосіб вчинення правопорушення може мати орієнтуєче або доказове значення (наприклад, характерний спосіб взлому або проникнення до приміщення).

Спосіб вчинення злочину не визнається обов'язковою кваліфікуючою ознакою законом про кримінальну відповідальність. Незважаючи на це, в кримінальному процесі спосіб вчинення злочину є обов'язковим елементом предмета доказування по кожному кримінальному провадженню, у тому числі про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. Слід мати на увазі, що доказування способу вчинення кримінального правопорушення зумовлюється різними намірами, мотивами, метою. Із цього випливає, що спосіб вчинення кримінального правопорушення характеризується певним психофізичним підґрунтям і не зводиться лише до зовнішньої, фізичної сфери. Кожна подія, у тому числі і злочину, відбувається в реальному місці і часі. Тому доказування цих елементів деталізує спосіб вчинення кримінального правопорушення, прив'язує його до активної реальності, підтверджує його наявність і надає можливість перевірки факту вчинення певних дій, а також може мати значення для предметного захисту особи, кваліфікації способів вчинення окремих видів злочинів, встановлення кримінально значущих ознак предмета злочину, причинно-наслідкового зв'язку вчинених дій з характером і розміром шкідливих наслідків тощо.

У конкретних випадках при встановленні події кримінального правопорушення кваліфікуючого значення набуває також встановлення певних об'єктивних ознак вчинення злочину організованою групою, за попередньою змовою групою осіб або повторно тощо. При замаху на вчинення злочину також необхідно встановлювати ступінь здійснення злочинного наміру та причини, через які він не був доведений до кінця. Відсутність події злочину тягне за собою закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами.

Таким чином, встановлення часу, місця та способу є обов'язковими ознаками кримінального правопорушення, що мають важливе правове значення і які потребують встановлення, з точки зору кримінального процесуального закону, незважаючи на те, що

вони є факультативними з точки зору закону про кримінальну відповідальність.

Інші обставини вчинення кримінального правопорушення можуть стосуватися:

- визначення ступеня здійснення протиправного наміру при незакінченому правопорушенні та причини не доведення його до кінця;

- характеру протиправних дій (зокрема, вчинення їх повторно або в співучасті (наприклад, організованою групою, за попередньою змовою групою осіб), наступних дій по приховуванню слідів правопорушення;

- обставин, що характеризують потерпілого (наприклад, стан вагітності вбитої жінки або протиправна та аморальна поведінка потерпілого) тобто всього кола обставин, що визначають суспільну небезпеку правопорушення і його наслідки.

Другою обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, є винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Винуватість це категорія кримінального процесу, яка означає доведеність доказами вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. У даному випадку законодавець формулює таку вимогу для обвинуваченого. Відповідно до ст. 23 КК України злочином може визнаватися діяння лише за наявності вини, а особа може визнаватися винною лише у вчиненні злочину за наявності у неї певного психічного ставлення до вчинюваного діяння та його наслідків (у формі умислу та необережності), які, у свою чергу, знаходять прояв у двох видах: умисел прямий і непрямий (ст. 24 КК України), необережність - злочинна самовпевненість та недбалість (ст. 25 КК України). Конкретний зміст вини окремих видів злочинів визначається їх складами, що передбачені нормами Особливої частини КК України. Вина має психологічну природу, тому її встановлення має характер логічного висновку на підставі доведених інших об'єктивованих фактів у провадженні.

На ступінь вини особи впливають мета, мотив, місце і час вчинення злочину, життєвий досвід, вік тощо. Тому знання форми вини кожної конкретної особи необхідно для індивідуалізації покарання. Склад злочину включає психічне ставлення обвинуваченого до всіх фактичних обставин, що віднесені законодавцем до об'єкта і об'єктивної сторони злочину. Тобто при доказуванні умислу, насамперед, необхідно встановити конкретні фактичні дані, які б свідчили, що інтелектом і волею (умислом) обвинуваченого охоплювались виявлені час, місце, спосіб вчинення злочину тощо, а у злочинах з матеріальним складом – настання злочинних наслідків. Для встановлення інтелектуальної складової, наприклад, прямого умислу на вчинення злочину, може мати значення встановлення факту притягнення особи раніше до кримінальної чи адміністративної відповідальності; наявність у особи заздалегідь обміркованого умислу, що характеризується певним розривом у часі між виникненням умислу вчинити злочин та його реалізацією. Тому важливо встановити час виникнення у підозрюваного умислу вчинити злочин, розробки певного плану, обрання часу, предмета, засобів вчинення даного злочину, а також фактичну діяльність особи відповідно до вказаних чинників. При цьому необхідно довести конкретизацію умислу обвинувачених за його спрямованістю, під якою розуміється зосередженість свідомості і волі особи на меті вчинення конкретного злочину і активну спрямованість до її досягнення.

Поряд із доказуванням вини особи підлягає також доказуванню мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення, що хоча й мають факультативне значення для кваліфікації, але обов'язково враховуються при визначенні суспільної небезпеки вчиненого, особи підозрюваного (обвинуваченого) та при призначенні судом покарання.

Мотив кримінального правопорушення – усвідомлена спонукальна причина вчинення злочинного діяння (користь, помста, особиста неприязнь тощо). Безмотивних правопорушень не буває, безмотивна поведінка характерна лише для неосудних осіб. Мотив може бути як обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення (наприклад, хуліганство, тобто грубе порушення

громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства (ст. 296 КК України), так і його кваліфікуючою ознакою (наприклад, наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, вчинена з корисливих або хуліганських мотивів (ч. 3 ст. 297 КК України)). Однак, незалежно від того, охоплюється він чи ні певним складом правопорушення, мотив повинен бути встановлений в будь-якому випадку, оскільки в противному – буде неможливо або досить складно визначити ступінь суспільної небезпеки правопорушення і особи правопорушника.

Мотив вчинення кримінального правопорушення тісно зв'язаний з його метою. Ці поняття опосередковані одне одним, інколи без визначення мети неможливо правильно усвідомити й зрозуміти мотив, і навпаки. Разом з тим, вони по-різному характеризують відношення особи до вчинення правопорушення. Якщо мотив пояснює, чому особа вчиняє правопорушення, то мета показує до чого вона прагне (для чого вчиняє). Так само як і мотив, мета може бути як обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення (наприклад, шпигунство – передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства (ст. 114 КК України), так і його кваліфікуючою ознакою (наприклад, побої або мордування з метою залякування потерпілого чи його близьких родичів (ч. 2 ст. 126 КК України).

Незалежно від того, охоплюється мета чи ні певним складом правопорушення, вона повинна встановлюватися в кожному кримінальному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. Так, необхідно розуміти, що інколи, мета правопорушення може не співпадати з наслідками, які настали в результаті його вчинення, як ознакою об'єктивної сторони складу правопорушення (наприклад, вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України)). Це необхідно враховувати при здійсненні кримінального процесуального доказування, зокрема при правовій оцінці вчиненого правопорушення, оскільки правильна кваліфікація в багатьох випадках залежить безпосередньо саме від кінцевої мети дій особи.

Для встановлення мети правопорушення значення має не тільки безпосереднє повідомлення особою, яка його вчинила, про свої наміри, а й відомості, щодо інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Наприклад, це може бути інформація, яка характеризує подію правопорушення (об'єкт і об'єктивну сторону його складу) (час, місце, спосіб вчинення, використані знаряддя; характер проведених підготовчих дій тощо), особу правопорушника (його попередня злочинна поведінка, умови життя, виховання тощо).

Отже, доказування вини і мотивів вчинення кримінального правопорушення на тимчасово окупованих територіях вимагає встановлення:

а) обставин, що свідчать, що наслідки кримінального правопорушення які є результатом дій підозрюваного (обвинуваченого); б) факту, що вказана особа усвідомлювала протиправність своїх дій, які охоплюються видами і формами вини, передбаченими конкретним складом кримінального правопорушення; в) ступеня вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а при вчиненні його кількома особами - ступеня вини кожного з них; г) досягнення підозрюваним (обвинуваченим) на час вчинення кримінального правопорушення віку кримінальної відповідальності (число, місяць, рік та місце народження); г) психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності даних, які викликають сумнів щодо його осудності; д) конкретних фактичних даних, які свідчать про збуджуючі підозрюваного, обвинуваченого приводи (потреби, інтереси, прагнення та ін.), що викликали у нього рішучість вчинити злочин чи кримінальний проступок; е) фактичних даних, які б пояснювали, для чого особа вчинила кримінальне правопорушення.

Наступною обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинених на території операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях, є вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Аналіз окремих норм процесуального закону дозволяє виділяти такі види шкоди: фізичну, моральну і майнову шкоду.

Фізична шкода представляє собою сукупність змін, які об'єктивно відбулись у стані людини як фізичної істоти (тілесні ушкодження, розлад здоров'я, біль). Безумовно, фізична шкода може бути завдана тільки людині, оскільки юридична особа не має ознак фізичної сутності (життя та здоров'я). У разі завдання фізичної шкоди, людина зазнає й шкоди моральної. Моральні страждання в такому випадку, як правило, виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою роботи, тимчасовою непрацездатністю, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких-небудь прав громадян тощо та ін.

І фізична, і моральна шкода тісно між собою пов'язані. Після причинення вони по суті є незавжди поправними й інколи практично не можуть бути відшкодовані. Неможливо відшкодувати (визначити еквівалент) втрати здоров'я, неможливо відшкодувати почуття страху, відчуття болю. Тому відшкодування фізичної та моральної шкоди припускає можливість їх компенсації. При цьому поряд з цим має відбуватися відшкодування витрат, що пов'язані з нанесенням фізичної чи моральної шкоди (вартість ліків, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо).

Питання про відшкодування фізичної шкоди як такої на практиці інколи майже не розглядається, оскільки сама можливість відновлення порушеного здоров'я є досить сумнівною (наприклад, при втраті органу чи настанні інших невиліковних хворобливих станів людини).

У відповідності з нормами Особливої частини КК України наслідки злочинного діяння можуть відобразитися у тій чи іншій сфері фізичного стану людини, зокрема у вигляді заподіяння смерті, шкоди здоров'ю (тяжкої, середньої чи легкої тяжкості тілесних ушкодження), фізичного болю. Такі зміни відбуваються, наприклад, внаслідок вбивства (ст. ст. 115-119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), нанесення тілесних ушкоджень (статті 121-125, 128 КК України), побоїв і мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України) та ін.

Крім того, з точки зору порушеного вчиненням злочину блага людини та характеру наслідків такого порушення, до злочинів, які завдають шкоди здоров'ю, слід віднести і ті злочини, що спричиняють розлад здоров'я, який сам по собі не є тілесними ушкодженнями. Наприклад, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України), незаконне проведення дослідів над людиною, що спричинило тривалий розлад здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 142 КК України), експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку дитини (ч. 2 ст. 150 КК України) тощо.

Моральна шкода має немайновий характер і виражається, відповідно до ст. 23 Цивільного Кодексу (далі – ЦК) України: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Можливість і підстави компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення прав особи, закріплені у вказаній статті, а також у ст. ст. 1167, 1168 ЦК України. На жаль, ці положення не знайшли свого відображення в положеннях КПК України. Оперуючи цим поняттям жодна з його статей не закріплює його визначення та порядок застосування механізму відшкодування.

Моральна шкода відшкодовується грошовими одиницями, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності, справедливості та наявної судової практики.

Важливим питанням залишається необхідність закріплення в кримінальному процесуальному законі поняття моральної шкоди. Саме від цього на практиці нерідко залежить правильність вирішення таких важливих питань, як встановлення права на заявлення позову про відшкодування моральної шкоди, а в деяких випадках – повне встановлення обставин предмета доказування, а відповідно і правильна кваліфікація діяння. Неправильне розуміння поняття моральної шкоди в кримінальному процесі може призвести до необґрунтованого звуження чи розширення кола потерпілих від кримінального правопорушення або осіб, котрим така шкода завдана незаконним рішенням, дією або бездіяльністю правоохоронних органів чи суду

Майнова шкода є найбільш поширеним негативним наслідком вчинення кримінального правопорушення. Майнова шкода – це наслідки кримінального правопорушення, що мають вартісну форму та полягають у безпосередньому обмеженні матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна), а також у понесенні особою будь-яких додаткових майнових витрат (на лікування, протезування, сторонній догляд, поховання; втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку).

Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди (фізичної та моральної) можливістю її точного встановлення та вираження в грошовому еквіваленті. Загальновизнаним є розуміння майнової шкоди як втрати, погіршення чи зниження цінності майна, витрат, необхідних для відновлення, придбання втраченого майна (пряма чи позитивна шкода). Якщо розглядати майнову шкоду у грошовому еквіваленті, то до неї включають вартість втрачених речей і витрат, здійснених потерпілим для поновлення втраченого майна. Виділяють також і ту шкоду, що виникає як супутня під час вчинення злочину (наприклад, особа з метою крадіжки здійснює проникнення до квартири, при цьому ламає двері, замки, розбиває вікна тощо). При цьому, кримінально-правове значення має тільки позитивна майнова шкода, а саме її грошове вираження – вартість втраченого майна.

Отже, доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, має важливе значення, насамперед, для забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні, визначення обсягу майна, на яке можливо накладення арешту. Зрештою, цей елемент предмета доказування є важливим для кримінально-правової кваліфікації, визначення ступеня суспільної небезпечності злочину, розміру покарання тощо.

Крім виду і розміру шкоди у кримінальному провадженні про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, підлягає доказуванню також розмір процесуальних витрат.

Процесуальні витрат, відповідно до ст. 118 КПК України, у кримінальному провадженні складаються із: 1) витрат на правову допомогу; 2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; 3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; 4) витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів.

Інститут процесуальних витрат є важливим засобом відшкодування державі та визначеним законом особам матеріальних витрат у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження. Цей інститут має запобіжно-виховне значення, оскільки кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, має усвідомлювати, що на неї неминуче очікує не лише кримінальне покарання, а й виконання обов'язків з відшкодування процесуальних витрат.

Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях також включає обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Такий підхід ґрунтується на загальних засадах призначення покарання, серед яких від суду вимагається індивідуальний підхід,

урахування особи винного та обставин справи, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання зазначені у ст. ст. 66, 67 КК України, обставини, що виключають злочинність діяння, зазначені у розділі 8 КК України, а ті, що є підставою для закриття кримінального провадження у ст. 284 КПК України. Разом з тим, перелік обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та обставини, що характеризують особу обвинуваченого у законі чітко не визначено. У зв'язку з тим, ці дві групи обставин можуть формуватися на підставі матеріалів (свідчень, характеристик, довідок, інших джерел), що не є процесуальними джерелами доказів.

Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, можна розмежувати на чотири групи:

1) обставини, що характеризують поведінку особи до вчинення кримінального правопорушення: законслухняність, що передує вчиненню правопорушень, ставлення до праці або навчання, поведінка в побуті та ін.;

2) обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення: ініціатива, готування, організація злочину, фактична роль у його вчиненні та ін.;

3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення кримінального правопорушення: надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких тощо;

4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацевдатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, облудність, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання спиртними напоями тощо.

Зауважимо, якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує чи обтяжує покарання, передбачена в статті КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує чи обтяжує (ч. 3 ст. 66 України і ч. 4 ст. 67 КК України).

Крім того, встановленню підлягають обставини, які б позитивно характеризували винну особу до вчинення кримінального

правопорушення, а також після цього, що свідчить про можливість виправлення особи і перевиховання без реального застосування до неї призначеного судом покарання у вигляді позбавлення волі (ставлення підсудного до праці, навчання, громадського обов'язку, поведінка на виробництві і в побуті, працездатність, стан здоров'я, сімейний стан, дані про минулі судимості, що на сьогодні є завданням служби пробачії).

У кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях обов'язково, повинні бути встановлені обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (п. 5 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Під звільненням від кримінальної відповідальності розуміється передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України.

Згідно із загальними вимогами ч. 1 ст. 285 КПК України особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. На сьогодні останнім є КК України, відповідно до норм якого звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється у таких випадках: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України); у зв'язку із закінчення строків давності (ст. 49 КК України); у зв'язку з наявністю спеціально передбачених нормами Особливої частини КК України підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

Ще однією групою обставин, що повинна бути встановлена у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях є обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або

матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення (п. 6 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Відповідно до чинного закону про кримінальну відповідальність, застосування спеціальної конфіскації передбачає діяльність суду зі встановлення передумови, підстави та умови її визначення. Такою передумовою є вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення. Підставою ж є фактичне закріплення спеціальної конфіскації у санкції статті Особливої частини КК України як заходу кримінально-правового характеру разом із встановленим покаранням. Умовою її визначення є вчинення особою злочину, ознаки якого описані в диспозиції саме тієї статті Особливої частини КК України, санкцією якої передбачений цей захід кримінально-правового характеру.

При доказуванні обставин, встановлених у п. 6 ч. 1 ст. 91 КПК України, слід враховувати, що відповідно до ст. 96-1 КК України, спеціальною конфіскацією є примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині КК України.

Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна;

2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, - переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що

повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Рішення про застосування спеціальної конфіскації приймається судом при постановленні обвинувального вироку (абз. 8 п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України). Крім того, згідно з приписами ч. 9 ст. 100 КПК України, у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно зі ст. ст. 171–174 КПК України. Ці рішення суду, таким чином, є актами застосування спеціальної конфіскації як примусового заходу кримінально-правового характеру.

У разі здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи про злочини, вчинені на території Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях, обов'язково повинні бути встановлені обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (п. 7 ч. 1 ст. 91 КПК України).

При доказуванні даних обставин слід враховувати, що відповідно до ст. 96-3 КК України, підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України; 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України; 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 258-258-5 КК України; 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами

другою - четвертою статті 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Крім того, злочини, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами другою – четвертою статті 159-1, статтями 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтями 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Отже, при доказуванні даної групи обставин слід враховувати, що підставою застосування примусових заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

3. Визначення виду та розміру шкоди при розслідуванні кримінальних проваджень про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях

Забезпечення відшкодування матеріальної та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і стягнення безпідставно набутого майна мають велике значення для усунення наслідків і поновлення порушених прав громадян, інтересів підприємств, установ, організацій та держави і є однією з важливих умов підвищення ефективності правосуддя.

Термін «відшкодування» означає форму відповідальності, надання кому-небудь щось інше замість загубленого, витраченого, знищеного тощо.

Так, зі змісту ст. 55 КПК вбачається, що відшкодування шкоди може відбуватися відносно потерпілого - як фізичної, так і юридичної особи. При цьому в статті названо три види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) під час кримінального провадження: моральна, фізична і майнова. Але суттєвим є той факт, що потерпілій фізичній особі може бути відшкодована моральна, фізична та майнова шкода, а потерпілій юридичній особі компенсується лише майнова шкода, що завдана кримінальним правопорушенням.

Для визнання фізичної особи потерпілим достатньо заподіяння особі будь-якого з трьох визначених видів шкоди, хоча від кримінального правопорушення зазвичай походять кілька видів шкоди. У будь-якому випадку, якщо потерпілому - фізичній особі завдано декілька видів шкоди, вони відшкодовуються в повному обсязі відповідно до законодавства, а потерпілій юридичній особі відшкодовується виключно майнова шкода.

Відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння відбувається: 1) підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою на будь-якій стадії кримінального провадження; 2) за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні на підставі відповідного судового рішення; 3) за рахунок Державного бюджету у випадках та в порядку, передбачених законом.

Шкода є сукупністю несприятливих особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли у разі порушення суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи. Вона є однією з умов або підстав виникнення обов'язку щодо її відшкодування.

Категорія «шкода» тісно пов'язана з питаннями цивільно-правової відповідальності. Серед підстав цивільно-правової відповідальності, поряд з протиправністю поведінки (дія чи бездіяльність) причинним зв'язком між протиправною поведінкою і

заподіяною шкодою виною особи, яка заподіяла шкоду, обов'язково виділяють наявність майнової і/або моральної шкоди.

У теорії кримінального процесу розмежовуються поняття «шкода» і «збитки». Шкода - це будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову та немайнову (моральну), а збитки - це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі.

Відповідно до ст. 55 КПК України виділяються такі види шкоди:

- 1) моральна;
- 2) фізична;
- 3) майнова.

Майнова шкода представляє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі.

Збитками є:

1. Втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

2. Доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено.

Поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому охоплює: 1) заподіяну кримінальним правопорушенням особі пряму, безпосередню шкоду в її майновому та грошовому виразі; 2) не одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходи; 3) оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті - на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; 4) кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 1 ст. 55 КПК потерпілим може бути також і юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Відповідно кримінальним правопорушенням

потерпілому-юридичній особі може бути завдано безпосередньої шкоди в її майновому та грошовому виразі.

Відповідно до ст. 127 КПК існують 3 способи захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення:

1) добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою;

2) стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні;

3) відшкодування потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України.

Добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою є способом, який раніше фактично реалізовувався, але не мав свого нормативного закріплення.

Цей спосіб відшкодування передбачає добровільність виконання відшкодування (компенсації) збитків потерпілому та є правом підозрюваного чи обвинуваченого, а не його обов'язком. Правовий механізм такого відшкодування майнових прав потерпілого від кримінального правопорушення досі відсутній. Суб'єктом добровільного відшкодування виступають фізичні і юридичні особи. Останні вправі відшкодувати за підозрюваного (обвинуваченого) майнову чи моральну шкоду лише якщо вони є приватними юридичними особами.

Цей вид відшкодування шкоди був поширений і раніше. Способом добровільного відшкодування заподіяних збитків зазвичай є грошова компенсація. В той же час, за згодою потерпілого можливе «натуральне» відшкодування, наприклад, ремонт пошкоджених речей, передача цінностей тощо. Відшкодування шкоди добровільно можливе одразу після вчинення кримінального правопорушення, але в деяких випадках воно відбувається після роз'яснення слідчим чи прокурором таких положень: п. 2 ч. 1 ст. 66 КК (відшкодування шкоди є обставиною, що пом'якшує покарання); п. 3 ч. 1 ст. 65 КК (можливість часткового відшкодування шкоди, що буде враховано судом як обставина, що

характеризує обвинуваченого); ст. 286 КПК і ст. 45, 46 КК (під час вчинення кримінального правопорушення невеликої тяжкості вперше можливе дійове каяття, елементом якого є, зокрема, відшкодування збитків, що має наслідком звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Крім того, відповідно до гл. 35 і 36 в КПК України існують диференційовані порядки провадження - провадження на підставі угод та у формі приватного обвинувачення, відповідно до яких можливе відшкодування завданої шкоди згідно з умовами ст. 469-471 КПК, на підставі угоди.

Добровільне відшкодування шкоди за загальним правилом, що склалося на практиці, підтверджується розписками потерпілих осіб чи іншими фінансовими документами. Разом з тим про компенсацію шкоди на досудовому розслідуванні може бути зроблено запис у протоколі допиту потерпілого чи підозрюваного.

Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні можливо і на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову. Це є другий спосіб відшкодування (компенсації) шкоди.

Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. Поняття шкоди в кримінальному процесуальному законодавстві не розкривається. Водночас аналіз окремих норм процесуального закону (статті 55, 56, 61 КПК) та юридичних джерел з цього питання дозволяє розглядати (як родові види шкоди) фізичну, моральну і майнову шкоду.

Враховуючи роз'яснення Пленуму Верховного Суду України у постановях «Про праттику застосування судами законодавства, якими передбачені права потерпілих» від 02 липня 2004 р. № 13 та «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат» від 7 липня 1995 р. № 11 (із змінами та доповненнями), суб'єктом права на відшкодування шкоди у справах (сьогодні провадженнях) даного

виду можуть бути самі потерпілі, а також прокурор відповідно до п. 12 ч. 2 ст. 36 чинного КПК України.

Згідно із ч. 6 ст. 55 КПК України у справах про злочини, внаслідок яких настала смерть потерпілого, право на відшкодування шкоди мають також його близькі родичі чи члени сім'ї такої особи, які в установленому законом порядку повинні визнаватися потерпілими. До таких осіб п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК відносить чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновителя чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають в шлюбі.

Майнова шкода в цивільному праві поділяється на «позитивну» шкоду в майні і неотримані доходи, тобто на витрати кредитора та неотримані доходи (упущену вигоду), котрі особа могла б отримати, якщо б боржник виконав свої обов'язки («юридична можливість шкоди»). Тому за відповідних ознак підлягає дослідженню майнова шкода, яка визначається процесуалістами як зменшення, пошкодження або знищення захищеного правом блага, що призвело до негативних майнових наслідків.

Визначення поняття моральної шкоди дається у окремих нормативних актах та актах тлумачень норм права. Зокрема, у п. 3 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди від 31 березня 1995 р. № 4 зазначається: «Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб». Серед основних обставин, що впливають на розмір компенсації, Пленум визначає: характер і тривалість страждань, стан здоров'я потерпілого, тяжкість завданої травми, істотність вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу,

ділової репутації (останнє залежить від характеру діяльності потерпілого, його посади та ін.).

На досудовому і судовому слідстві існують особливості щодо доказування моральної шкоди. Зокрема, на досудовому розслідуванні про доказування моральної шкоди можна вести мову в тих випадках, коли у процесі з'являється процесуальна фігура потерпілого, яким заявлений цивільний позов щодо відшкодування моральної шкоди (статті 55, 56, 61 КПК). При цьому підлягає доказуванню лише сам факт заподіяння моральної шкоди, тобто наявність її фактичних наслідків - характеру й тяжкості погіршення стану здоров'я, тривалості страждань тощо.

Визначення конкретного розміру грошової компенсації за моральну шкоду покладене лише на судові органи, а тому перебуває за межами доказування на досудовому слідстві.

У злочинах з формальним складом шкода є лише факультативним (необов'язковим) елементом предмета доказування. Для даного виду злочинів злочинний результат презюмується, тому для їх кваліфікації достатньо встановити лише вказане в законі діяння. Але дана презумпція стосується не всіх злочинів з формальним складом. Зокрема, встановлення шкоди вимагається, якщо злочин фактично закінчується настанням шкідливих наслідків, що знаходяться за межами складу, але передбачені законом як обставини, котрі впливають на визначення міри відповідальності, або настанням таких наслідків у вигляді майнової чи моральної шкоди, які належить відшкодувати потерпілому (цивільному позивачу).

4. Особливості збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил

Збирання (формування) доказів – це виконання суб'єктами доказування в межах їх повноважень процесуальних дій, спрямованих на виявлення, витребування, отримання і закріплення в установленому законом порядку доказів.

Як видно із визначення, збирання (формування) доказів – це практична діяльність суб'єктів доказування.

Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України. Із змісту цієї норми випливає, що для кожної сторони закон встановлює властивій їй способи збирання доказів.

Так, згідно ч. 2 ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, цивільно-військової адміністрації Донецької та Луганської областей та їх регіональних адміністративних одиниць, підприємств, установ та організацій, місцевих засобів масової адміністрації, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, збирає докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, цивільно-військової адміністрації Донецької та Луганської областей та їх регіональних адміністративних одиниць підприємств, установ, організацій, місцевих засобів масової інформації, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом вчинення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому статтею 220 КПК України. Постанова слідчого,

прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді. У відповідності із ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 4 ст. 93 КПК України).

Основним способом збирання доказів стороною обвинувачення є проведення слідчих (розшукових) дій та такого їх різновиду, як негласних слідчих (розшукових) дій. Це пов'язано, перш за все, з тим, що правом їх проведення наділені тільки слідчий, відповідні оперативні підрозділи за письмовим дорученням слідчого, прокурора, прокурор, а також з тим, що слідчі дії спрямовані безпосередньо на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії мають спільну мету, але відрізняються процесуальним порядком їх проведення, оскільки перші проводяться в чітко встановленій процесуальній формі, а другі не мають такої чіткої процесуальної форми, проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, не можна отримати в інший спосіб, а методи їх проведення не підлягають розголошенню, за винятком випадків, встановлених КПК України.

Сторона захисту, а також потерпілий при збиранні доказів не наділені правом проводити слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, оскільки це виключна компетенція слідчого та прокурора, проте закон надає їм право ініціювати проведення вказаних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які повинні бути розглянуті в строк не більше трьох днів з моменту подання.

До того ж гарантією дотримання прав сторони захисту та потерпілого, яка здатна убезпечити від необґрунтованої відмови від задоволення клопотання, є право оскаржити слідчому судді постанову слідчого, прокурора про відмову в задоволенні

клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій.

Сторона обвинувачення, сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, також має право збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, цивільно-військової адміністрації службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок. Цей спосіб збирання доказів не має такої чіткої процесуальної форми, як проведення слідчих (розшукових) дій.

Витребування - це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження.

Витребувати можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, місцевої цивільно-військової адміністрації на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб. У законі не вказано, в якій формі повинно відбуватися витребування - письмовій чи усній. Уявляється, що як представникам сторони обвинувачення, так і стороні захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки з одного боку, це дозволить надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам процесуального діловодства, забезпечить повагу та інтереси органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб, а з другого - сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості та меж.

Практика напрацювала форми звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей і, зокрема для слідчого та прокурора це може бути постанова (яка є обов'язковою для виконання (ч. 5 ст. 40 КПК України)), звернення, доручення, клопотання, запит. У свою чергу, для представників сторони захисту - заява або клопотання, а для захисника також й адвокатський запит (п. 1 ч. 1 ст. 20, ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Сторони кримінального провадження здійснюють збирання доказів також шляхом їх отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, місцевих цивільно-військових адміністрацій, підприємств, установ та організацій, службових, фізичних і юридичних осіб. Правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, інша. Отримання полягає у прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто при їх отриманні певна особа добровільно передає, надає, представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження законом передбачено право збирати і подавати (або тільки подавати) докази слідчому, прокурору, слідчому судді, а під час судового розгляду - суду. Це, зокрема, право підозрюваного, обвинуваченого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, представника та законного представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законного представника цивільного позивача.

Отже, вказане право зазначених осіб кореспондує обов'язку слідчого та прокурора прийняти (отримати) представлені матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження.

Способом збирання доказів є отримання сторонами, а також потерпілим висновків експертів.

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 93 КПК України сторони кримінального провадження, а також потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюють збирання доказів шляхом отримання висновків ревізій та актів перевірок.

Буквальне тлумачення положень ст. 93 КПК України дає підставу дійти до висновку, що сторони мають право отримувати висновки ревізій, які вже відбулися, вже проведені.

До інших процесуальних дій, які є способами збирання стороною обвинувачення доказів, можна віднести будь-які передбачені КПК України процесуальні дії, що проводяться слідчим, прокурором, керівником органу досудового розслідування та спрямовані на отримання доказів, які сприяють повному, швидкому і неупередженому розслідуванню кримінального правопорушення, встановленню обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Сторона захисту, а також потерпілий мають право вилучити від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових осіб копії документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок, що мають значення для кримінального провадження, не тільки на підставі ч. 3 ст. 93 КПК України, а також відповідно до вимог Закону України «Про інформацію», Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Адвокат має право збирати докази відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Способи збирання доказів, які містяться у ст. 93 КПК України, є вичерпними і не підлягають розширеному тлумаченню. Це положення має важливе значення для недопущення використання в доказуванні матеріалів так званих «нетрадиційних способів отримання доказів», до яких, зокрема, належать: застосування поліграфа, допит під гіпнозом, використання здібностей екстрасенсів та ін. Такі дії не відповідають критеріям наукової достовірності та обґрунтованості, а тому отримані за їх допомогою відомості не можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Окрема інформація з них може бути використана лише як орієнтуюча інформація, що підлягає перевірці.

До особливостей збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил (заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації) слід віднести наступні:

1) згідно із ст. 615 КПК України на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного,

надзвичайного стану, проведення на території операції Об'єднаних сил, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених ст. ст. 163 (розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів), 164 (ухвала про тимчасовий доступ до речей і документів), 234 (обшук), 235 (ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи), 247 (слідчий суддя, який здійснює розгляд клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій), 248 (розгляд клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії) КПК України, ці повноваження виконує відповідний прокурор;

2) ускладнення з можливістю проведення відповідних процесуальних дій у зв'язку із обмеженим доступом до окремих ділянок місцевості на території операції Об'єднаних сил, приміщень, із наявністю загрози життю та здоров'ю осіб, які беруть участь у проведенні таких дій. Доречним буде супроводження учасників кримінального провадження до місця проведення процесуальних дій групами військовослужбовців Збройних сил України, Національної гвардії України, працівників Національної поліції, які у разі необхідності можуть здійснити їх захист.

Вищевказане ускладнення може негативно впливати на строки досудового розслідування, оскільки слідчий, прокурор не завжди зможуть вчасно проводити відповідні процесуальні дії, що у свою чергу, може призвести до втрати, спотворення чи пошкодження доказів у кримінальному провадженні.

5. Процесуальний порядок використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях

Згідно чинного кримінального процесуального законодавства України не існує будь-яких відмінностей між процесуальним порядком використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в звичайних регіонах і на території операції Об'єднаних сил, а на тимчасово окупованих територіях слід дотримуватись положень про проведення слідчих (розшукових) дій

відповідно до вимог положень Розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження (ст.ст. 541-614 КПК України). Мова може вестись лише про тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій та по питаннях взаємодії з підрозділами інших правоохоронних органів і суду, розвідки, контррозвідки Збройних Сил України, Службою безпеки України, військовими підрозділами при проведенні операції Об'єднаних сил та військово-цивільною адміністрацією, волонтерськими, іншими громадськими організаціями та засобами масової інформації.

Однак, у зв'язку з тим, що частина території України з березня 2014 року по теперішній час не підконтрольна органам державної влади України та є тимчасово окупованими територіями, сторона обвинувачення не може у повній мірі виконати обов'язки та реалізувати права на таких територіях, які на неї покладені Кримінальним процесуальним законодавством України.

В ході досудового розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, сторона обвинува

чення стикається з рядом проблем у збиранні доказів. Так, основними проблемами збирання доказів у таких категоріях проваджень є:

1) неможливість доступу слідчого, прокурора до значної території України, яка підконтрольна терористичним організаціям «ЛНР», «ДНР» (частини Луганської та Донецької областей) та окупована РФ (АР Крим) з метою проведення слідчих дій;

2) неможливість проведення слідчих дій на лінії розмежування у зоні проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях (території Луганської та Донецької областей) унаслідок замінування окремих територій та бойових зіткнень;

3) неможливість витребування необхідних речей та документів у установах, підприємствах та організаціях, що знаходяться на територіях підконтрольних терористичним організаціям «ЛНР», «ДНР» (частини Луганської та Донецької областей) та окупаційній адміністрації РФ (АР Крим);

4) знаходження осіб, у розпорядженні яких знаходяться докази на території України, яка не підконтрольна органам державної влади України;

5) не визнання особами, які захопили органи державної влади, інші установи та організації юрисдикції органів державної влади України на ними.

Зокрема, досить гострою є проблема збирання доказів, які:

- підтверджують особи підозрюваних (заяви на видачу паспорту громадянина України, військовий квиток, посвідчення водія тощо);
- характеризують особу підозрюваного (довідка про склад сім'ї, виробнича та/або побутова характеристика, довідка лікарів психіатра та нарколога тощо);
- підтверджують повноваження службових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (рішення відповідних місцевих рад, накази про призначення на посаду тощо);
- підтверджують вид та розмір шкоди завданої внаслідок вчинення злочину (зразки пошкодженого майна, залишків боєприпасів, зброї тощо);

Однак, зазначені та інші проблеми по збиранню доказів, що виникають під час розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях слідчими вирішується у переважній більшості досить ефективно проведенням комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових дій). Зокрема, по вказаній категорії кримінальних проваджень докази отримуються при:

- моніторингу (огляді) мережі Інтернет – профілів у соціальних мережах, відеохостингу «You Tube», «офіційних» сайтів органів управління терористичних організацій «ЛНР» та «ДНР», сайтів ЗМІ (містять фотозображення, електронні документи у тому числі розпорядчого характеру, відеозаписи, тощо);
- допитів свідків, підозрюваних, потерпілих, в т.ч. які перебувають з тимчасово окупованої території;
- проведенням усього комплексу негласних слідчих дій, найбільш результативними з яких є зняття інформації з транспортних мереж (ст. 263 КПК України, в основному контроль телефонних розмов та

смс-листування) та зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України, в основному отримання інформації з поштових скриньок);

- витребування документів у органах державної влади, підприємствах установах організаціях (ДМС, закладах охорони здоров'я, соціального захисту тощо);
- проведенні тимчасових доступів до інформації, що знаходиться у розпорядженні мобільних операторів;
- пред'явленням особи для впізнання;
- проведенні відповідних експертиз (фоноскопічних, портретних, тощо).

При цьому, окремою проблемою є отримання доказів у вигляді показань осіб (свідків чи потерпілих) з числа мешканців тимчасово окупованої території, оскільки, останні постійно переміщуються через лінію розмежування у зоні проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях та через адміністративний кордон України з АР Крим. В подальшому, виникають проблеми під час судового розгляду кримінального провадження, зокрема у виконанні положень ст. 23 Кримінального процесуального кодексу України (безпосередність дослідження показань, речей і документів). Так, свідків з числа осіб, мешканців тимчасово окупованих територій належним чином не можливо викликати у судові засідання та/або вони не можуть з'явитися у зв'язку з тиском представників ЛНР/ДНР та окупаційної адміністрації РФ. Вирішенням зазначеної проблеми є допит свідка (потерпілого) прокурором на стадії досудового розслідування у судовому засіданні, у порядку, передбаченому ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України.

Процес збирання доказів передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій, серед яких: пошук і виявлення доказів, фіксація доказової інформації, вилучення та збереження доказів для їх подальшого дослідження, оцінка й використання отриманих доказів у ході доказування у кримінальному провадженні та інші. Серед засобів збирання доказів сторонами кримінального провадження, перелічених у ст. 93 КПК, є й такі, що передбачають участь спеціаліста і потребують

використання спеціальних знань, а саме: витребування та отримання висновків експертів, проведення процесуальних дій, таких як огляд місця події, обшук, огляд, слідчий експеримент та ін.

Під час досудового розслідування злочинів слідчі мають справу як із традиційними для криміналістики, так і з нетрадиційними слідами злочинної діяльності та речовими доказами. У таких випадках для правильної підготовки та організації слідчої дії, виявлення й оцінки всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, правильного відбору тих об'єктів, які пов'язані з підготовкою та вчиненням злочину, лише базової юридичної підготовки слідчого може бути не достатньо. З метою забезпечення належної ефективності окремих слідчих (розшукових) дій бажаною, а то й обов'язковою, слід вважати участь спеціаліста у проведенні відповідної дії. Завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів злочину, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у певній процесуальній дії. Вже на етапі проведення слідчої дії спеціаліст допомагає слідчому здійснити попереднє дослідження виявлених об'єктів з метою визначення в них ознак і властивостей, що можуть мати доказове значення у кримінальному провадженні, водночас не завдаючи шкоди їм, не змінюючи їх стану та маючи на увазі, що в майбутньому для поглибленого дослідження таких об'єктів може бути призначено судову експертизу.

За сучасною юридичною доктриною спеціальні знання – це незагальновідомі знання та є такими, що не мають масового поширення і якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальним знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні базується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками. Коло питань, які вирішуються кожним з них у кримінальному провадженні, обумовлюється їх процесуальним статусом.

Залучення фахівців (у контексті пошуку та фіксації джерел інформації про злочинну подію) – це не лише доцільна форма

застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов'язків у конкретних умовах. Особиста участь спеціаліста в підготовці та проведенні слідчих дій – це не перекладання слідчим частини своїх обов'язків, а необхідність грамотного використання спеціальних знань із різних галузей науки й техніки з метою якісного розкриття та розслідування злочину.

Частиною 1 ст. 71 КПК України передбачена участь у кримінальному провадженні спеціаліста-консультанта, а ч. 2 ст. 71 КПК України – можливість залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження і судом під час судового розгляду.

Найчастіше до участі в слідчих діях, зокрема, при огляді місця події чи огляді, наприклад речей, документів, слідів, знарядді та предметів злочину залучається, як спеціаліст інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), підпорядкований територіальному відділу поліції, а також експерти – співробітники експертно-криміналістичних підрозділів МВС України, котрі мають відповідну криміналістичну підготовку, з метою використання їх спеціальних знань у збиранні та фіксації слідів на місці вчинення злочину чи в разі потреби використання спеціальних знань.

Довідково-консультативна форма використання спеціальних знань може застосовуватися сторонами та їх представниками в ході збирання доказів. Так, спеціаліст може вказати адвокату чи слідчому на об'єкти, які в майбутньому можуть набути статусу речових або документальних доказів. Визначення в кримінально-процесуальному законі права спеціаліста звертати увагу сторони, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів (п. 3 ч. 2 ст. 71 КПК) якраз і надає можливість виявляти речі, документи під час проведення процесуальних дій. Водночас ця можливість існує тільки завдяки спеціальним знанням і навичкам спеціаліста. Мета сторін кримінального провадження на стадії збирання доказів –

установлювати, в чому саме полягають особливості досліджуваних речей і документів та явищ, використовуючи його знання.

Так, наприклад, участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій, як форма застосування спеціальних знань у розслідуванні комп'ютерних злочинів, має на меті надання допомоги слідчому у визначенні статусу комп'ютерного об'єкта, його стану, конструктивного призначення та особливостей, наявності ознак або слідів впливу на машинні носії інформації чи інформацію, що міститься на них. Поради спеціаліста, надані слідчому під час проведення слідчої (розшукової) дії, можуть стосуватися визначення порядку виявлення й дослідження комп'ютерних об'єктів, фіксації їх стану, можливості та доцільності вилучення всіх або окремих комп'ютерних об'єктів, а в разі здійснення таких дій – належного пакування та створення умов для надійного зберігання з метою забезпечення цілісності й недоступності для сторонніх осіб збереженої інформації. Також спеціаліст допомагає правильно описати дії слідчого з виявлення комп'ютерних об'єктів, вказати їх правильні назви, які надають змогу в подальшому їх ідентифікувати. Особливо важливо, щоб спеціаліст мав не лише спеціальні знання в певній галузі, але й достатні навички їх застосування на практиці. Спеціаліст як консультант – поки що відносно нова фігура в судочинстві, і його діяльність у процесі, як обізнаної особи, на практиці задіяна далеко не повною мірою.

Стаття 71 «Спеціаліст» КПК України визначає: 1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

3. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

4. Спеціаліст має право:

1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

5. Спеціаліст зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;

2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань;

3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;

4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

Стаття 72 «Відповідальність спеціаліста» КПК України закріплює такі положення : 1. У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

Під час вибору спеціаліста завжди постають питання: як визначити необхідну кваліфікацію особи, котра залучається як спеціаліст, кого краще залучити в цій якості. Наприклад, для з'ясування питань у галузі економічних знань – чи достатньо, аби особа мала тільки вищу економічну освіту й стаж роботи в цій галузі, чи все ж доцільніше залучити осіб з удосконаленим рівнем знань та вищою кваліфікацією (наприклад, аудитор або особа, що атестована як судовий експерт). З практики захисника в кримінальному провадженні можна сказати, що для участі у проведенні тимчасового доступу до речей та документів і їх вилученні під час виконання таких слідчих дій, як огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ст. 237 КПК), обшуку житла та іншого володіння особи (ст. 236 КПК), слідчого експерименту (ст. 240 КПК) більш ефективним буде залучення як спеціаліста атестованого судового експерта. Саме йому, як особі, що безпосередньо здійснює експертизу, відомий обсяг необхідних документів та речей, які згідно з методиками проведення експертиз із певних питань необхідні для того, щоб зібраних (вилучених) документів було достатньо для проведення експертизи та надання такого процесуального джерела доказів, як висновок експерта.

Процедура залучення спеціаліста до участі в проведенні певних процесуальних дій має свої особливості. Зрозуміло, що до початку слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь спеціаліст, слідчий повинен особисто пересвідчитися в його особі, з'ясувати його відношення до підозрюваного або потерпілого, роз'яснити йому права й обов'язки відповідно до ч. 3 ст. 223 КПК України. За необхідності у спеціаліста до початку проведення слідчої (розшукової) дії може бути відібрано підписку про нерозголошення відомостей, що становлять державну, банківську таємницю чи таємницю слідства, які стануть відомими спеціалісту у зв'язку з його участю в проведенні слідчої дії.

У разі участі в такій слідчій дії, як допит, спеціаліст має право ставити учасникам процесуальної дії питання, які повинні стосуватися конкретної процесуальної дії, не виходити за межі визначеного слідчим предмета допиту й не мати характеру окремого допиту підозрюваного, потерпілого або свідка, оскільки запитання

щодо подій, очевидцем або учасником яких була особа, має право ставити учасникам процесуальної дії лише слідчий.

Статтею 71 КПК України встановлено, що консультації спеціаліста надаються у двох формах – письмово та усно. Під час досудового розслідування такі консультації, по-перше, дає тільки той спеціаліст, який брав участь у проведенні слідчої дії, по-друге, консультації надаються у формі письмових пояснень, які приєднуються до протоколу слідчої дії (ч. 2 ст. 105 КПК України).

Порядок залучення спеціаліста під час судового розгляду відрізняється від досудового провадження. По-перше, як спеціаліст може залучатися будь-яка обізнана особа, по-друге, крім письмових роз'яснень, спеціаліст надає усні консультації (ст. 360 КПК України). Проте ані письмові, ані усні пояснення (консультації, роз'яснення) спеціаліста не віднесені законом до джерел доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України). Хоча норми ч. 6 ст. 95 КПК України передбачають, що висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом, якщо такий висновок або думка корисні для ясного розуміння показань і ґрунтуються на спеціальних знаннях у розумінні ст. 101 КПК України «Висновок експерта». У такому разі сторона кримінального провадження має право допитати цю особу за правилами допиту експерта. Однак у застосуванні вказаного припису є певна неузгодженість, адже серед осіб, які можуть давати показання, спеціаліст у процесуальному законі не зазначений.

На етапі вилучення або відібрання зразків може бути використана допомога спеціаліста у створенні обставин та умов отримання зразків, застосуванні інструментів і приладів, визначенні якості та достатньої кількості отриманих зразків, роз'ясненні правил і способів їх вилучення або одержання, пакування та зберігання до часу передачі експерту тощо. Під час складання протоколу спеціаліст допоможе слідчому правильно вказати назву зразків, описати їх якість, особливості упаковки та інші обставини, які повинні бути в ньому відображені. При отриманні окремих зразків важливо дотримуватися й специфічних правил, які впливають з їх особливостей, а також існуючих технічних, санітарних та інших нормативів. Допомога спеціаліста має важливе значення не тільки

під час відбору зразків, а й при оцінці їх достатності та придатності для дослідження.

Спеціаліст, який знає технологічні умови й вимоги Держстандарту, може визначити та вказати на відповідність отриманих зразків пред'явленим вимогам. У разі їх невідповідності він з'ясовує причину, повідомляє про це особу, яка в подальшому призначатиме експертизу чи залучатиме експерта, і надає необхідну допомогу в повторному або додатковому їх відборі згідно з існуючими правилами та інструкціями.

В діяльності органів досудового розслідування, зокрема й на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях зустрічаються певні труднощі з процесуального оформлення щодо залучення певних спеціалістів, зокрема під час проведення деяких із таких дій, а саме: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) і з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК), здійснення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК), місця (ст. 270 КПК) та інших – неможливе без застосування технічних засобів і залучення відповідних обізнаних осіб. Хто повинен здійснювати такі складні технічні операції, законом не визначено. Очевидно, що їх виконавцем повинен бути спеціаліст, однак до завдань із технічної допомоги спеціаліста, перелічених у ч. 2 ст. 71 КПК України, вказані дії не віднесено, проте можливість залучення таких спеціалістів імовірно визначена законодавством у п. 6 ст. 246 КПК України, яким передбачено участь у проведенні таких дій, крім перелічених у ньому процесуальних осіб, ще й «інших». Усі ці проблемні питання потребують подальшого законодавчого врегулювання.

Експертиза теж є формою застосування суб'єктами судово-експертної діяльності спеціальних знань у судочинстві. Співробітник експертного підрозділу судово-експертної установи чи експерт, який не працює в експертній установі, беручи участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, також використовує свої спеціальні знання. Це зумовлює наявність певних співпадінь у процесуальному статусі спеціаліста й експерта. Так, і експерт, і спеціаліст як суб'єкти діяльності, що пов'язана із застосуванням

спеціальних знань, повинні володіти такими знаннями, бути незацікавленими в результатах кримінального провадження.

Проте між експертом і спеціалістом як суб'єктами діяльності, що спрямована на надання допомоги слідству, існують істотні відмінності. Експерт на підставі проведеного дослідження складає висновок, який є самостійним джерелом доказів, а спеціаліст надає слідчому лише консультативну або технічну допомогу в межах проведення слідчої (розшукової) дії. Висновки, які містяться в роз'ясненнях спеціаліста, не мають значення доказів, хоча з цього правила є деякі винятки, на яких ми зупинимося далі. Правознавці стосовно доказового значення використання різних форм спеціальних знань слушно звертають увагу на те, що знання спеціаліста можуть бути застосовані для виявлення лише слідів, ознак, властивостей тощо, в існуванні яких можна переконалися шляхом безпосереднього спостереження. Саме тому відомості щодо фактів, виявлених спеціалістом, фіксуються в протоколі слідчої або судової дії.

Якщо ж слідчого чи суд цікавлять факти, для встановлення яких необхідно на підставі використання спеціальних знань проводити дослідження й оцінювати ознаки та властивості речей, документів, явищ, що зафіксовані в протоколі слідчої чи судової дії, то слід вести мову про призначення експертизи.

Використання різних форм спеціальних знань у кримінальному судочинстві обумовлено їх різним доказовим значенням у досудовому розслідуванні та судовому розгляді матеріалів.

Так, згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України, «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних та інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок». В той же час експертом, відповідно до ст. 69 КПК, теж є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, але на відміну від спеціаліста експерту доручається проведення дослідження об'єктів, явищ та процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального

правопорушення та надання висновку з питань, які виникають у кримінальному провадженні. Різниця цих фахівців і те, що експертом у кримінальному провадженні може бути виключно особа, яка крім спеціальних знань має ще й право на проведення експертизи згідно із Законом України «Про судову експертизу».

Слід звернути увагу й на те, що процесуальний закон не передбачає такої слідчої дії, як допит спеціалістів у зв'язку з їх діями щодо об'єктів, які ними оглядаються, оскільки серед осіб, перелічених у ст. 95 КПК України як такі, що можуть давати показання, спеціалісти не зазначені, а тому немає можливості допитати спеціаліста процесуально з метою отримання показань. Постає питання: а чи може він бути опитаний як свідок? Хоча це вже зовсім інший процесуальний статус особи, однак така практика існує. На стадії досудового слідства спеціаліст стає свідком після участі в слідчій дії, такий як огляд, обшук, коли ним безпосередньо на місці вчинення злочину оглядаються речові докази, документи, і він дає свідчення про те, що спостерігав. Але така практика в процесуальному законі не врегульована. В суді допит такого свідка-спеціаліста, для того щоб його висновки стали джерелом доказів, за приписами ст. 95 КПК України повинен бути проведений за правилами допиту експерта.

6. Процесуальні гарантії захисту майнових прав осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених в зоні проведення Операції Об'єднаних Сил та на тимчасово окупованих територіях

Завдання кримінального провадження полягають не лише у призначенні покарання особі, котра вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, зокрема, пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, організацій які постраждали від вчинення кримінального правопорушення.

Здебільшого процесуальні гарантії захисту майнових прав осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених на

тимчасово окупованих територіях не мають відмінностей від інших кримінальних проваджень.

Так, КПК України передбачає добровільне відшкодування шкоди потерпілому (ч. 1 ст. 127 КПК), пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК), а також містить ще один спосіб усунення негативних майнових наслідків кримінального правопорушення – відшкодування (компенсація) завданої потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК).

У статті 1177 ЦК України «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення» також зазначається, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України.

Однак цей спосіб відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому, реалізується лише у випадках та в порядку, передбачених окремим законом, або нормативно-правовим актом, який на сьогоднішній день поки що не прийнято. Тож такий спосіб відшкодування завданої потерпілому шкоди залишається без реалізації.

Одним із ефективних засобів, направлених на усунення заподіяних кримінальним правопорушенням наслідків у вигляді завданої шкоди, є цивільний позов.

З метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільного позову), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди може застосовуватися арешт майна, який крім того може застосовуватися з метою збереження речових доказів, спеціальної конфіскації та конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи.

До заходів забезпечення цивільного позову, а отже й відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, крім арешту майна, відносяться також тимчасовий доступ до речей і документів та тимчасове вилучення майна.

Працівники слідства вважають найбільш ефективними заходами забезпечення кримінального провадження щодо

відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням це накладення грошового стягнення (16,1 %), тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (9 %), відсторонення від посади (10,4 %), тимчасовий доступ до речей і документів (19,4 %), тимчасове вилучення майна (28,4 %), арешт майна (80 %), затримання особи (13,3 %), особисте зобов'язання (8,6 %), застава (25,3 %), тримання під вартою (15,7 %).

Слід підтримати точку зору тих науковців, які зауважують, що не всі заходи забезпечення кримінального провадження за своїм змістом здатні забезпечити відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, оскільки усі вони різняться між собою за метою їх застосування, серед яких окремо виділяють заходи щодо забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна.

Відтак, забезпеченню цивільного позову у кримінальному провадженні сприяють виключно тимчасовий доступ до речей і документів (лише способом вилучення), тимчасове вилучення майна та арешт майна. Оскільки лише за рахунок проведення зазначених трьох заходів можливо встановити та вилучити матеріальні об'єкти (речі, гроші, цінні папери тощо), які в подальшому за рішенням суду можуть бути спрямовані на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за пред'явленим цивільним позовом.

Статтею 615 КПК України, яка визначає особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції визначено, що на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК України, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 КК України, ці повноваження виконує відповідний прокурор.

Тож, додатковою процесуальною гарантією захисту майнових прав осіб при здійсненні досудового розслідування в районі проведення операції Об'єднаних сил є, зокрема, надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів, обшук житла чи іншого володіння особи прокурором, як виняток із загальних положень чинного КПК України.

Захист майнових прав фізичних і юридичних осіб та держави у зоні проведення операції Об'єднаних сил відрізняється від виконання цих же завдань на мирній території та має свою специфіку і проблемні аспекти з огляду на обстановку та умови, які склалися. Якщо повнота такого захисту не відрізняється, то способи та можливості його здійснення ускладнено. Зокрема, захист майнових прав фізичних, юридичних осіб та держави при здійсненні слідчим, прокурором своїх повноважень у зоні проведення антитерористичної операції ускладнюється вимушеною передислокацією підприємств, установ, організацій на звільнену територію (підконтрольну Україні), неможливістю доступу до архівних документів, відповідних інформаційних даних (реєстрів, списків та іншої накопиченої інформації), які знаходяться на окупованій території, тощо. Наприклад, при зверненні до суду з позовними заявами в інтересах держави в особі Фонду державного майна (його регіональних відділень) щодо захисту інтересів держави в частині управління, збереження та розпорядження майном обов'язок доказування порушеного права законодавцем покладено на позивача. При цьому документи, що можуть слугувати доказами, у разі звернення до суду з позовними заявами (про стягнення заборгованості за оренду державного майна, визнання договору недійсним, розірвання договору оренди державного майна у зв'язку з невиконанням умов договору тощо) перебувають на території, не підконтрольній Україні.

Таким чином, у зв'язку з тим, що частина території України з березня 2014 року по теперішній час не підконтрольна органам державної влади України та є тимчасово окупованими територіями, сторона обвинувачення не може у повній мірі виконати обов'язки та реалізувати права на таких територіях, які на неї покладені кримінальним процесуальним законодавством України. В ході

досудового розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, сторона обвинувачення стикається з рядом проблем, серед яких такі, як:

- 1) неможливість доступу слідчого, прокурора до значної території України, яка підконтрольна терористичним організаціям «ЛНР», «ДНР» (частини Луганської та Донецької областей) та окупована РФ (АР Крим) з метою проведення слідчих та інших процесуальних дій;
- 2) неможливість проведення процесуальних дій на лінії розмежування у зоні проведення АТО (території Луганської та Донецької областей) унаслідок замінування окремих територій та бойових зіткнень;
- 3) неможливість витребування необхідних речей та документів в установах, підприємствах та організаціях, що знаходяться на територіях підконтрольних терористичним організаціям «ЛНР», «ДНР» (частини Луганської та Донецької областей) та окупаційній адміністрації РФ (АР Крим);
- 4) знаходження майна або осіб, у розпорядженні яких воно знаходиться, на території України, яка не підконтрольна органам державної влади України;
- 5) не визнання особами, які захопили органи державної влади, інші установи та організації юрисдикції органів державної влади України.

7. Криміналістична характеристика злочинів, учинених в районі проведення операції Об'єднаних сил

7.1. Види злочинів, що вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил

Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, що виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій.

Злочини, учинені на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях досить різноманітні. Ця обставина обумовлює застосування типологічного методу, процесом і результатом використання якого є класифікація. Аналіз слідчо-судової практики дозволив виділити наступні види злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасово окупованих територіях:

- злочини проти основ національної безпеки України;
- корисливо-насильницькі злочини;
- злочини проти громадської безпеки;
- злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів;
- військові злочини.

Дана класифікація дозволяє синтезувати криміналістично значимі властивості окремих видів злочинів та розробляти їх криміналістичні характеристики, на основі яких формуються методики розслідування.

7.2. Криміналістична характеристика злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність держави, її конституційний лад.

Найчастіше в районі проведення антитерористичної операції вчиняються або на тимчасово окупованих територіях:

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 ККУ);
- диверсія (ст. 113 КК України);
- державна зрада (ст. 111 КК України);
- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України).

Характеризуючи предмет злочинного посягання, зазначимо, що найчастіше ним є:

- об'єкти, що мають важливе державно-господарське чи оборонне значення (при диверсії ними зачасту є об'єкти залізниці, шляхи сполучення);

- матеріали із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (фотографії, листівки, відео-та аудіо носії, носії цифрової інформації, комп'ютерні програми, за допомогою яких передається чи відтворюється така інформація тощо);

- відомості, що містять державну таємницю.

Найчастіше вказані злочини вчиняють чоловіки, доля жінок – незначна. Злочинці, як правило, мають середню або середньо-спеціальну освіту, раніше не судимі. Серед них вагому частину складають чоловіки, які мають навички поводження зі зброєю (дійсні або колишні військовослужбовці, мисливці).

Серед злочинців виділяють такі групи:

- іноземні громадянами (найчастіше ними є громадяни Російської Федерації);

- громадянами України. Серед них виділяють військових, службових осіб, які володіють державною таємницею і вчиняють державну зраду. Особи, які вчиняють державну зраду, як правило, обіймають певні посади у Збройних Силах України, мають вищу військову освіту, одружені, на утриманні мають неповнолітніх дітей, раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Мотивами вчинення таких злочинів є користь або ідеологічні, політичні міркування чи мотиви.

Характеризуючи способи злочинів проти основ національної безпеки України, що вчиняються в районі проведення антитерористичної операції або тимчасово окупованих територіях необхідно підкреслити, що вони завжди характеризуються активною тривалою формою та містять в собі дії з підготовки, вчинення, приховання злочину.

Діями з підготовки, як правило, є розробка плану та підшукування співучасників. Здійснюється вербування цивільного населення, як в районі проведення антитерористичної операції, так і

на іншій території України з метою вступу у незаконні воєнізовані формування. Вербування проводять безпосередньо під час особистої зустрічі або опосередковано через соціальні мережі. Діями по підготовці також є: забезпечення зброєю, одягом, харчуванням, інші.

Діями по прихованню найчастіше є: виготовлення підроблених документів, знищення предмета (ів) злочинного посягання, інші.

Найчастіше способами вчинення злочинів проти основ національної безпеки України в районі проведення антитерористичної операції або тимчасово окупованих територіях є:

- публічні заклики з метою зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

- вчинення дій, спрямованих на зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

- змова про вчинення дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

- розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України.

- вчинення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння їм тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення.

Відзначимо, що конституційний лад – це встановлені Конституцією України основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні. Його складовими є: суверенітет держави; форма правління; державний устрій та цілісність території; державний режим. Державна влада – це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють собою владу глави держави, законодавчу, виконавчу і судову владу (Президент України, парламент, вищі,

центральні та місцеві органи виконавчої влади, вищі та місцеві органи судової влади, а також органи місцевого самоврядування і контрольно-наглядові та деякі інші органи, які, користуючись певною незалежністю, не належать до трьох головних гілок влади (прокуратура України, Національний банк України, Рахункова палата України тощо).

Найчастіше в районі проведення антитерористичної операції або тимчасово окупованих територіях діями, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади є створення з вказаною метою не передбачених законодавством воєнізованих або збройних формувань, захоплення й утримання будівель, що забезпечують діяльність органів державної влади, організація великомасштабних масових заворушень, створення незаконних вищих органів державної влади.

Публічні заклики – це хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити його (населення), до певних дій.

Розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола). Воно може здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам адресатів тощо. Досить часто розповсюдження матеріалів здійснюється через Інтернет з використанням соціальних мереж.

Матеріали – письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи на іншому носієві інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті).

Засобами масової інформації є як друковані, так і аудіовізуальні та електронні засоби масової інформації. Їх використання для вчинення вказаних вище дій означає виступи в них зі статтями, доповідями, інтерв'ю тощо.

Діями, що вчиняються з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України в районі проведення операції Об'єднаних сил або тимчасово окупованих територіях найчастіше є дії, які спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. Так, на вказаних територіях призначаються референдуми (вибори) окремими службовими особами органів місцевого самоврядування з питань передачі частини території України під юрисдикцію іншої держави або утворення іншої суверенної держави (ЛНР, ДНР), порушення акваторії Чорного і Азовського морей, що належать Україні.

Обстановка вчинення вказаних злочинів характеризується тим, що злочинці використовують соціально-політичну напругу в країні, недоліки в системі управління.

Сліди злочинів проти основ національної безпеки України, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях різноманітні. Найчастіше ними є:

- документи (пластикові банківські картки, на які надходили кошти за злочинну діяльність; агітаційні матеріали із закликами до зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України; посвідчення учасників створених воєнізованих формувань, чорнова документації щодо незаконної поставки зброї, інші). Документи можуть мати письмову або електронну форму;

- сліди пошкоджень на тілі людини;

- трасологічні сліди у вигляді (зруйнування або пошкодження об'єктів, уламків, сліди транспортних засобів тощо);

- сліди речовин;

- предмети (найчастіше це – зброя; боєприпаси; бибухові пристрої та речовини; мобільні телефони, за допомогою яких здійснювався зв'язок чи вербування; портативні комп'ютери; автомобілі, які були засобами вчинення злочинів; спеціальний камуфляжний одяг; символіка воєнізованих формувань; інші);

- ідеальні сліди (показання підозрюваного, потерпілих, свідків).

Елементи криміналістичної характеристики взаємопов'язані між собою, що дозволяє висувати версії про ті обставини, які ще не відомі слідчому.

7.3. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів

Одними із найпоширеніших видів злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях є корисливо-насильницькі злочини. Дана група злочинних діянь характеризується корисливою мотивацією і насильницьким способом вчинення. До категорії таких злочинів можна віднести грабежі (ст.186 КК), розбої (ст.187 КК), у т. ч. поєднані із вбивством (п.6 ч.2 ст.115 КК), вимагання (ст.189 КК).

Характерними особливостями механізму вчинення корисливо-насильницьких злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях є:

1) злочинці, використовуючи політичну ситуацію у державі та воєнні дії у відповідних регіонах, намагаються отримати матеріальну наживу;

2) злочини вчиняються не поодинокі, а у поєднанні із іншими насильницькими злочинами, злочинами проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності тощо. В структурі таких злочинів можна виділити основні та допоміжні, які виступають способами вчинення чи приховання основних злочинів або необхідними умовами їх вчинення;

3) у вчиненні злочинів досить часто приймають участь особи, які несуть військову службу входять до складу добровольчих батальйонів, або незаконних військових формувань.

Способи вчинення корисливо-насильницьких злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях характеризуються застосуванням різних видів насильства з метою заволодіння чужим майном. Насильство, яке застосовується при вчиненні таких злочинів, може бути фізичним (нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, позбавлення чи обмеження волі, позбавлення життя) або психічним (погроза фізичним насильством,

пошкодженням або знищенням майна, розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб).

Враховуючи те, що в зоні проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях на даний час існує проблема забезпечення належного контролю за володінням і використанням вогнепальної зброї, то як свідчить практика, на руках у громадян перебуває значна кількість зброї, зокрема незареєстрованої, що використовується для вчинення, в тому числі, й корисливо-насильницьких злочинів. Тому спосіб вчинення значної частини корисливо-насильницьких злочинів включає застосування вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і речовин. Крім того, застосування насильства чи його погрози відбувається також і шляхом використання холодної зброї, предметів побутового призначення, пристосованих для нанесення ударів.

Під час вчинення вимагання у зоні проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях часто злочинці використовують соціально-політичну ситуацію в державі та вимагають від потерпілих грошові кошти за захист від можливих насильницьких дій з боку злочинних формувань, незаконних військових формувань тощо.

Значна частина корисливо-насильницьких злочинів в районі проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях вчиняється із попередньою підготовкою та наступним прихованням злочинної діяльності. З цією метою злочинцями вчиняються наступні дії: а) обирається особа потерпілого; б) отримується інформація про потерпілого, його майно, характер діяльності, зв'язки, спосіб життя тощо; в) обирається спосіб злочину, знаряддя злочину; г) підшукуються співучасники; д) за необхідності обираються засоби маскування злочинців (форма одягу, балаклави, транспортні засоби, використання військової форми одягу, правоохоронних органів, СБУ та ін.); е) обирається час та місце вчинення злочину; є) обираються місця збуту злочинно здобутого майна тощо.

Предметом злочинних посягань виступають як грошові кошти, так і матеріальні цінності різного характеру. Найчастіше це ювелірні вироби, мобільні телефони, планшети, ноутбуки, побутова

техніка, цінні предмети одягу та носильні речі, банківські картки, товари, продукти харчування, транспортні засоби (мотоцикли, мопеди, автомобілі, трактори, велосипеди) тощо.

Дані про суб'єкта корисливо-насильницьких злочинів включають криміналістично значимі властивості злочинця стосовно його біологічних (статеві, анатомічні, вікові, фізіологічні), психічних (інтелектуальні, емоційні, вольові), соціальних (рід занять, сімейний стан, місце проживання, кримінальне минуле) ознак.

Переважає частина таких злочинів вчиняється особами чоловічої статі, віком 20-30, 40 років, які не мають постійного місця роботи, або не працюють взагалі. Освітній рівень таких осіб середній. Значна частина злочинців мають кримінальний досвід вчинення аналогічних злочинів. Досить часто такі особи перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, а в деяких випадках розпивання спиртних напоїв відбувається разом із потерпілим. Більшість таких злочинів вчиняється групою осіб, причому, чим вища суспільна небезпека злочину, тим вища ступінь організованості таких кримінальних угруповань. В окремих випадках корисливо-насильницькі злочини що вчиняються на території операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях вчиняються стійкими злочинними групами, до складу яких входять військовослужбовці, державні службовці та працівники правоохоронних органів.

Особливу групу злочинців складають військовослужбовці, або особи, які входять до складу добровольчих батальйонів чи незаконних військових формувань. Такі особи вчиняють корисливо-насильницькі злочини у поєднанні із іншими злочинами та у співучасті з іншими військовими або цивільними особами.

Потерпілими від вказаних злочинів стають різні категорії осіб: 1) необережні та легковажні особи як жіночої так і чоловічої статі (можуть перебувати в стані сп'яніння), які мають при собі матеріальні цінності та неналежно їх зберігають; 2) особи, зовнішній вигляд, транспортний засіб та житло яких наштотувало злочинців на можливість наживи; 3) пенсіонери; 4) продавці цілодобових магазинів, кіосків; 5) підприємці; 6) особи, які підозрювались у зв'язку з учасниками терористичних або сепаратистських

організацій. Досить часто такі потерпілі своєю віктимною поведінкою провокують вчинення по відношенню до себе корисливо-насильницьких злочинів. В ряді випадків між потерпілим та злочинцем був стійкий соціальний зв'язок або такі особи були знайомими чи мали спільних знайомих.

Обстановка вказаних злочинів обумовлена особливостями способу їх вчинення, особою потерпілого та особою злочинця. Так, час вчинення злочинів найчастіше припадає на вечірню та нічну добу. При вчиненні вимагань, характеризуючи час злочину, слід виділити час висунення вимоги та час її виконання. Зазвичай між ними існують різні за тривалістю проміжки часу, які використовуються злочинцем для переконання потерпілого у необхідності виконання висунутих вимог.

Типовими місцями вчинення корисливо-насильницьких злочинів є: 1) квартири, житлові будинки чи інші помешкання потерпілого; 2) офісні приміщення, склади, магазини, аптеки, гаражі чи інші приміщення, які належать потерпілому; 3) під'їзди житлових будинків; 4) подвір'я або двори житлових будинків; 5) погано освітлені вулиці, дороги; 6) розважальні заклади; 7) блокпости або інші місця дислокації військовослужбовців або добровольчих батальйонів.

Треба враховувати, що злочинець може: а) активно впливати на обстановку з метою створення сприятливих умов для здійснення задуманого злочину; б) використовувати певні сприятливі умови і пристосовувати свої дії до тих умов, що склалися; в) знаходити знаряддя і засоби подолання перешкод до вчинення злочину. В цілому злочинець прагне використати обстановку, яка б відповідала умовам раптового, швидкого нападу і безпечного відходу з місця вчинення злочину, а також можливостям створення, підтримання або посилення психологічного тиску на потерпілого під час нападу або вимагання.

Типовими слідами корисливо-насильницьких злочинів є матеріальні сліди на тілі та одязі як потерпілого так і підозрюваного, при ньому (викрадене), на місці події. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті потерпілого, підозрюваного, свідків.

7.4. Криміналістична характеристика злочинів проти громадської безпеки

З урахуванням ситуації, що складається на території операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях одними із найпоширеніших злочинів проти громадської безпеки на даний час є злочини, що пов'язані із терористичною діяльністю злочинних формувань та незаконними діями з вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Вказані види злочинів в окремих випадках пов'язані між собою, однак переважна частина злочинів передбачених ст. 263 КК вчиняється самостійно.

Злочини терористичної спрямованості вчиняються способами, які включають дії по підготовці, безпосередньому вчиненню та прихованню їх слідів. Дії по підготовці до вчинення таких злочинів передбачають:

- визначення об'єкта посягання;
- визначення найбільш оптимального способу вчинення злочину;
- визначення часу та місця вчинення злочину, а за необхідності підготовка вказаного місця до вчинення злочину, шляхом пошкодження замків, сигналізації, пожежних щитів тощо;
- підшукування співучасників серед прибічників злочинних поглядів, службових осіб шляхом переконання, залякування, підкупу тощо;
- за необхідності отримання грошових та матеріальних активів для здійснення злочинної діяльності;
- підшукування та підготовку зброї, боєприпасів, вибухових речовин, а також їх пристосування до обстановки вчинення злочину;
- в окремих випадках підготовку агітаційної продукції та її розповсюдження;
- підготовку транспортних засобів та шляхів підходу і відходу злочинців на місці вчинення злочину;
- підготовку, а в деяких випадках розробка засобів маскування для злочинців (одягу, екіпірування, взуття тощо) та для знарядь вчинення злочину (вибухових пристроїв, зброї, військової техніки) тощо;

- визначення способів та підготовку засобів приведення у готовність вибухових пристроїв;

- розробку плану заходів опору та протистояння працівникам правоохоронних органів України та Збройних сил України тощо.

Безпосереднє вчинення злочинів терористичної спрямованості у районі проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях характеризується здійсненням: 1) підривів стратегічних об'єктів (вокзалів, заводів, підприємств, установ та організацій, мостів та трубопроводів); 2) підривів житла та транспортних засобів посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, а також співробітників правоохоронних органів та військових формувань; 3) організацією вибухів під час масових заходів; 4) нападу на гуманітарні місії та спостерігачів міжнародних організацій; 5) організацією та веденням збройного опору, незаконної протидії та перешкоджання виконанню службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів України і військовослужбовцями Збройних Сил України, задіяними у проведенні Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей України; 6) опору представникам державної влади та унеможливлення припинення злочинної діяльності правоохоронними органами та Збройних Сил України.

З метою вчинення вказаних злочинів, використовується вогнепальна зброя, боеприпаси та вибухові пристрої, речовини, військова техніка, що були викрадені зі складських приміщень правоохоронних органів та військових частин, а також ввезені на підконтрольну територію України із непідконтрольних територій та з інших держав. Крім того, частина вибухових пристроїв виготовляється самостійно злочинцями або пристосовується до умов вчинення злочину.

Характерною особливістю вказаних злочинів є те, що вони вчиняються діючими або колишніми службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військовослужбовцями. Це пов'язано з тим, що саме вказані особи, мають фізичну можливість створення терористичних організацій та вчинення терористичних актів, адже в їх розпорядженні є достатня кількість зброї, боеприпасів, вибухових

речовин, фізично підготовлені особи, які можуть бути схилені до вчинення злочинів, а також саме вони обізнані у оперативній обстановці в регіоні та об'єктах підвищеної охорони. Однак до складу груп також часто входять місцеві жителі, як із підконтрольної Україні території так і з непідконтрольної, які підтримують погляди терористичної чи іншої політичної організації, або які отримали матеріальну винагороду за участь у терористичній діяльності.

Вказані терористичні організації характеризуються чітким розподілом ролей, адже мають організаційну структуру військового типу (поділяються на структурні підрозділи з визначенням особового складу кожного з них, який носить формений одяг військового типу), характеризуються наявністю єдиноначальності та субординації, використанням знаків розрізнення, мають воєнізований характер завдань та методів (здійснення з використанням вогнепальної зброї та військової техніки збройного опору підрозділам Збройних Сил України та інших військових формувань України, задіяних в проведенні операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей України) та ставлять перед собою специфічні завдання (утримання території окремих районів Донецької та Луганської областей, тимчасово не підконтрольних органам державної влади України, встановлення на території цих районів військового стану) та мають для цього відповідні матеріальні засоби (вогнепальну зброю – автомати, міномети), також військову техніку.

Небезпека вчинення злочинів терористичної спрямованості полягає в тому, що їх жертвами стають не лише особи, на яких спрямований злочинний умисел, але і інші випадкові цивільні особи, серед яких часто страждають діти, жінки та особи похилого віку.

Час вчинення таких злочинів залежить від спрямованості умислу та способу вчинення. Так, якщо умисел спрямований та пошкодження об'єктів, то досить часто злочинці обирають нічний час, коли на об'єктах невелика кількість людей. Однак, якщо злочинний умисел спрямований на завдання якнайбільшої шкоди життю та здоров'ю людей для створення гучного резонансу, то обирається час та місце, коли на об'єкті є найбільша їх концентрація.

Вказане правило діє й при організації вибухів під час масових заходів.

Дещо по іншому визначається час вчинення підриву житла чи транспортних засобів окремих осіб. В цьому випадку враховується темп життя особи, та спрямованість злочину (налякати, завдати шкоди здоров'ю, або ж позбавити життя) і обирається найбільш сприятливий момент вибуху.

Зі злочинами терористичної спрямованості досить тісно пов'язані злочини, які стосуються незаконних дій зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. В окремих випадках вони стають необхідною умовою вчинення попередніх злочинів, або незаконно отримана зброя використовується для вчинення інших злочинів, проти життя та здоров'я, власності, громадського порядку та моральності тощо. Проте, враховуючи ситуацію, яка на даний час склалась на території проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях, переважна кількість злочинів, передбачених ст. 263 КК України вчиняється і без наміру наступного використання такої зброї у злочинних цілях.

Способами вчинення незаконного поводження із вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами є:

- незаконне оплатне придбання та зберігання вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин;
- незаконне безоплатне придбання вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин;
- виявлення вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин на території проведення військових дій та незаконне їх зберігання;
- розбирання та ремонт виявленої на місці проведення військових дій зброї, боєприпасів та вибухових речовин;
- виявлення та зберігання нерозірваних боєприпасів;
- збут вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин;
- придбання, зберігання та збут холодної зброї тощо.

Предметом злочинного посягання найчастіше є:

- ручна вогнепальна зброя (пістолети, рушниці, автомати, кулемети, міномети тощо);

- боєприпаси до вогнепальної зброї та ручні гранати;
- вибухові пристрої та речовини як заводського так саморобного способів виготовлення;
- холодна зброя (кинджали, фінські ножі, кастети тощо).

Особою злочинця у переважній більшості є неповнолітні та повнолітні чоловіки. За характером вони легковажні, безпечні, самовпевнені. Частина таких осіб має навички поводження зі зброєю. В деяких випадках такі особи перебували в стані сп'яніння. Характерною особливістю вказаних злочинців для території операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територій є те, що вони можуть вчинятися і військовослужбовцями. Однак, в такому випадку незаконне поводження поєднано із привласненням військовослужбовцем бойових припасів та вибухових речовин (ст. 410 КК України). Такі особи досить часто заволодівають зброєю та боєприпасами з метою переміщення до місця проживання як трофею, або з корисливою метою для реалізації третім особам.

Час вчинення злочинів, передбачених ст. 263 КК характеризується тим, що він переважно співпадає з часом закінчення обстрілів на відповідній території або бойових дій чи розмінуванням території. Досить часто злочинці виявляють зброю та боєприпаси на покинутих блокпостах, місцях дислокації військових формувань, на території населених пунктів, доріг або навіть поблизу власних дворів чи будівель у військових частинах.

Головна небезпека від вчинення вказаних злочинів полягає в тому, що досить часто такі особи, не знаючи правил поводження із вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, необережно завдають шкоду як власному здоров'ю або життю, так і іншим особам. Окрім того, зброя та боєприпаси можуть бути використані для вчинення злочинів різних видів.

7.5. Криміналістична характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів

Найчастіше в районі проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях вчиняються наступні види

злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів:

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України);

- посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311 КК України);

- схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України);

- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України);

Предметом злочинного посягання є наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, аналоги наркотичних та психотропних речовин.

За психофармакологічним впливом наркотики поділяють на: 1) наркотики, що пригнічують центральну нервову систему (опіум, морфін, героїн, барбітурати); 2) наркотики, що збуджують центральну нервову систему (амфітаміни, кокаїн); 3) наркотики, що мають галюциногенні властивості (маріхуана, ЛСД).

Найчастіше предметом злочинного посягання незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів в районі проведення операції операції Об'єднаних сил є наступні наркотичні засоби: маріхуана, опій ацетилований, амфетамін, метамфетамін, дезоморфін, інші.

Дії з безпосереднього вчинення вказаних злочинів диференціюються на декілька різнопланових способів, що утворюють самостійні склади злочинів: незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилка, збут наркотичних засобів; їх посів або вирощування; схилення до вживання наркотичних засобів; організація або утримання місць для

незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів.

Варто зазначити, що в районі проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях високий ступінь латентності контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Серед осіб, які беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів у районі проведення антитерористичної операції виділяють дві групи осіб:

- цивільні особи;
- військовослужбовці (строковики та контрактники).

Як правило це чоловіки. Частка жінок досить незначна. Серед цивільних осіб, які вчинили вказані злочини наявний високий ступінь раніше засуджених осіб за аналогічні чи корисливі злочини. Як правило такі особи мають середній ступінь освіти, не одружені, без роботи.

Військовослужбовців, які вчинили злочини у сфері обігу наркотичних засобів, мають таку характеристику: рівень освіти вище середнього, одружені, є неповнолітні діти, раніше не судимі.

Відзначимо, що військовослужбовці найчастіше вчиняють незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, рідше їх збут.

Цивільні особи, окрім вказаних злочинів, що вчиняються військовослужбовцями у сфері обігу наркотичних засобів вчиняють посів або вирощування снотворного маку чи конопель; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів; схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Найчастіше такі злочини були вчинені одноосібно. Переважна більшість наркозлочинів (близько 95%) вчиняються з попередньою підготовкою, в ході якої вживаються заходи протидії правоохоронним органам. Підготовчі дії включають в себе: вибір місця і способу вчинення злочину; підбір засобів для виготовлення

наркотиків; підбір місця для зберігання наркотиків; вибір об'єкта для їх збуту; розробку плану вчинення злочину.

При незаконному зберіганні наркотиків або психотропних речовин найбільш типовими місцями їх приховування є: житлові і підсобні приміщення (горища, підвали); предмети меблів (шафи, ніжки столів і стільців); різні побутові предмети (телевізори, радіоприймачі, фотоапарати, дамські косметички, книги тощо); одяг (кишені, спеціальні схованки в рукавах, під вишивкою і дрібними аплікаціями на сукнях, пояси для панчів); протези; перуки та ін.

Якщо злочин був вчинений військовослужбовцем, то місцем зберігання є також військова частина, де проходить службу особа або місце дислокації військовослужбовця (блокпост, землянка тощо).

Місцем зберігання наркотиків під час їх перевезення автотранспортом військовослужбовцями є ковпаки коліс, сидіння, акумулятори, приклади автоматичної зброї, підсумки та інші місця зберігання (носіння) додаткових боєкомплектів, боеприпасів гранат, декоративні подушки, бензобаки, виїмки під запасними колесами та інші місця. Під час перевезення іншими транспортними засобами цивільні злочинці використовують ручну поклажу, валізи з подвійним дном, скляну тару.

Пересилка поштою здійснюється в бандеролях, посылках із різними продуктами. Наркотики приховують серед насіння соняшнику, в упаковках з-під годинників, сигарет та ін.

З метою приховування злочину досить часто використовується так званий «безконтактний спосіб збуту наркотиків», суть якого полягає в тому, що збувальник приховує заздалегідь розфасовані наркотичні засоби в різних місцях (у землі, у кущі, під каменем тощо-в «закладках») і після одержання ним грошей вказує (зокрема через Інтернет, мобільний чи інший вид радіозв'язку та у інший законспірований спосіб) покупцю місце знаходження наркотику. Таким чином, при передачі наркотику з рук у руки збувальник уникає безпосереднього контакту з покупцем та «затримання на гарячому».

Серед типових дій з приховування слідів у момент вчинення злочину можна назвати такі, як: швидке вчинення злочину

(наприклад, збут наркотику і відхід з місця продажу); придбання наркотиків через посередників; збут наркотиків через Інтернет.

Для зберігання, транспортування, перевезення та пересилання наркотиків використовуються різні способи їх приховування: упаковка в спеціальні контейнери, поліетиленові пакети, валізи і сумки з подвійним дном, приховування в різних частинах тіла, особистих речах п одязі, спеціях, туалетних приладді, продуктах харчування, аудіо-, відеотехніки.

Обстановка вчинення вказаних злочинів характеризується різноманітними факторами. Під обстановкою вчинення військових злочинів слід розуміють систему обраних злочинцем чи об'єктивно його оточуючих фізично-матеріальних та соціальних умов середовища, що характеризуються місцем, часом, оточуючими предметами, соціально-побутовим та фінансовим становищем злочинця, психологічною обстановкою, та які детермінують злочинне діяння. Зазначимо, що військовослужбовці вчиняють незаконне придбання чи зберігання наркотичних засобів як в період несення служби (у ситуаціях дислокації на відкритих місцевостях, наприклад у полі) так і у вільний від служби час (як правило ввечері).

Типовими слідами вказаних злочинів є:

- сліди виготовлення (вирощування), збереження, перевезення, збуту і придбання наркотичних засобів (преси, сировина, готовий наркотик, контейнери, література, чорнові записи тощо);
- сліди вживання наркотиків (сліди ін'єкцій (уколів) у вигляді саден, а в окремих випадках великих рубців із саден, що злилися);
- сліди впливу наркотичних засобів на організм людини та інші.

7.6. Криміналістична характеристика військових злочинів

Залежно від безпосереднього об'єкта серед військових злочинів виділяють такі групи.

1. Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності: непокора (ст. 402 КК України), невиконання наказу (ст. 403 КК України), опір начальникові або примушування його до порушення

службових обов'язків (ст. 404 КК України), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України).

2. Злочини проти порядку проходження військової служби: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом (ст. 409 КК України).

3. Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України), втрата військового майна (ст. 413 КК України).

4. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки: порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК України), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України), порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України).

5. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК України), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України).

6. Злочини у сфері охорони державної таємниці: розголошення відомостей військового характеру, що становлять

державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України).

7. Військові службові злочини: зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 КК України), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 КК України), недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України), бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України).

8. Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК України), залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК України), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК України), добровільна здача в полон (ст. 430 КК України), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України), мародерство (ст. 432 КК України).

9. Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами: насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 ККУ), погане поводження з військовополоненими (ст. 434 ККУ), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Хреста та зловживання ними (ст. 435 ККУ).

Тому для оптимального відображення криміналістичної характеристики слід визначити групу військових злочинів, які вчиняються найчастіше. Так, відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України та до Єдиного державного реєстру судових рішень типовими злочинами проти встановленого порядку несення військової служби є непокора (ст. 402 КК України), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) (далі – заволодіння військовим майном), втрата військового майна (ст. 413

КК України), порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України-розслідує військова прокуратура).

Для розслідування типових військових злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях на перший план виходять саме соціальні та психологічні властивості особи злочинця, оскільки біологічні показники серед військовослужбовців такі як вік, стать, стан здоров'я є досить передбачуваними, – чоловіки віком від 18 до 40 років, які за станом здоров'я придатні до військової служби. Криміналістична характеристика особи, яка вчинила військовий злочин, повинна включати наступні дані: військове положення особи (служить за контрактом, проходить строкову службу чи мобілізований; рядовий, сержантський, старшинський чи офіцерський склад; посада тощо), сімейний стан, освіту, мотив й мету.

Найчастіше вчиняють злочини військовослужбовці Збройних Сил України, Державної прикордонної служби та Національної гвардії України.

Як правило вказані злочини вчиняють військовослужбовці рядового, сержантського та старшинського складу. Однак такі злочини, як втрата та привласнення військового майна, значною частиною вчиняються військовослужбовцями офіцерського складу. Найчастіше злочинці мають професійно-технічну та повну загальну середню освіту. Крім цього, привласнення військового майна нерідко вчиняються особами, посади яких функціонально пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням підрозділів, або на яких покладені такі обов'язки.

Злочинці, які вчиняють дезертирство або самовільне залишення місця служби, непокору, найчастіше є неодруженими. Водночас серед військовослужбовців, які вчиняють привласнення (втрата військового майна), значну частину становлять одружені, мають на утриманні неповнолітніх дітей.

Мотиви непокори – різні (незадоволення службовою вимогливістю начальника, бажання задовольнити особисті потреби, лень тощо). Винний може переслідувати мету змінити службу

діяльність начальника, змусити його до неправомірних, вигідних для злочинця дій. Мотивами вчинення дезертирства та самовільного залишення місця служби найчастіше є проблеми в складних і стресових ситуаціях, необхідність соціальної підтримки (допомога своїй родині через скрутне фінансове положення, стан здоров'я рідних).

Типовим мотивом вчинення привласнення військового майна є користь. Передусім це стосується військовослужбовців, які привласнили саме зброю та боєприпаси. Зокрема метою привласнення є нажива шляхом подальшого продажу військового майна, для вчинення інших злочинів (терористичного акту, вбивства, знищення майна тощо).

Одне з центральних місць у криміналістичній характеристиці військових злочинів, займає спосіб вчинення злочину, оскільки він є безпосереднім носієм інформації про кримінальне правопорушення, пов'язаний з іншими елементами криміналістичної характеристики та є обставиною, що підлягає доказуванню.

Під непокорю слід розуміти відкриту відмову від виконання наказу. Це найбільш зухвала форма невиконання наказу, відкрите і демонстративне протиставлення своєї поведінки волі начальника. Таким чином підлеглий, отримавши наказ начальника, в категоричній формі заявляє чи в інший спосіб (наприклад, письмово) демонструє, що не виконуватиме наказ. Відмова від виконання наказу може бути публічною чи заявлена начальнику наодинці, виражена начальнику безпосередньо чи особі, яка передала наказ від його імені. Публічна непокора, особливо перед строєм, представляє підвищену суспільну небезпеку, знижує рівень дисципліни у підрозділі.

Дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця служби здійснюється, як правило, двома способами:

- шляхом фактичного залишення військової частини чи місця служби;
- нез'явлення до місця служби у встановлений строк.

Найчастіше дані злочини вчиняються без використання зброї. Нерідко нез'явлення до місця служби у встановлений строк характеризуються неприбуттям до місця несення служби після

відпустки, відрядження та лікування. Вказані способи вчинення злочинів досить тривалі у часі, найчастіше не перевищують одного місяця, супроводжується активним переховуванням від правоохоронців та начальників (зміна мешкання та номеру телефону, ігнорування різного роду повідомлень).

Злочин, передбачений статтею 410 КК України найчастіше вчиняється шляхом викрадення, привласнення, шахрайства, зловживання службовим становищем, значно рідше – шляхом вимагання, розбою. Для вчинення такого злочину можуть виготовлятися подроби документи або вноситися недостовірні відомості у звітну документацію. Тому слід відмітити, що дії злочинця щодо заволодіння військовим майном часто кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених статтями 366, 263 КК України.

Втрата військового майна здійснюється шляхом порушення правил користування й зберігання предметами військового майна, що призводить до його зіпсування та втрати. Досить часто злочинці-військовослужбовці втрачають таке майно шляхом залишення без нагляду.

При цьому необхідно зазначити, що найчастіше предметом злочинного посягання під час привласнення військового майна є паливно-мастильні матеріали, стрілецька зброя та набої, ручні гранати та гранатомети, вибухівка, запали та інші види боєприпасів і вибухових матеріалів, а також окремі деталі чи запчастини військової спеціальної техніки чи інвентарне спорядження, що мають матеріальну цінність.

У свою чергу предметом злочину втрати військового майна здебільшого є стрілецька зброя із набоями, ручні гранати.

Наступним важливим елементом криміналістичної характеристики військових злочинів є обстановка вчинення злочину. Під обстановкою вчинення військових злочинів слід розуміти систему обраних злочинцем чи об'єктивно його оточуючих фізично-матеріальних та соціальних умов середовища, що характеризуються місцем, часом, умовами, що супроводжують військову службу (бойові дії, чергування на посту, передислокація, виконання наказу чи іншого завдання, військові навчання та інше), соціально-

побутовим та фінансовим становищем злочинця, психологічною обстановкою, та які детермінують злочинне діяння, і обумовлюють методику його розслідування.

Найчастіше військові злочини вчиняються за місцем знаходження військової частини, військово-тренувальних полігонах (таборах), непостійної дислокації підрозділу, бойових дій, проходження маршруту переміщення особи чи підрозділу, несення чергування на посту. Втрата військового майна здебільшого відбувається на маршруті переміщення військовослужбовця на авто, бойовій техніці зокрема в місцях тимчасової зупинки. Як правило, такими місцями є населені пункти.

Зазначимо, оскільки вчинення військових злочинів є тривалими у часі, то місце їхнього вчинення також може змінюватися. Наприклад, після самовільного залишення місця служби та дезертирства злочинці найчастіше перебувають за місцем свого проживання, родичів, знайомих і друзів, а також можуть знімати житло в переважно великих містах і займатися підробітками або вести дозвільний спосіб життя.

Після привласнення військового майна військовослужбовці найчастіше зберігають предмет злочинного посягання при собі, в місцях збереження особистих речей, котрі можуть періодично змінюватися, також можуть переміщати його особисто або за допомогою інших осіб та навіть можуть користуватися поштовими послугами. Отримувачами таких «посилок» здебільшого є члени сім'ї злочинця.

Відмітимо, що обстановка приховування злочинів обумовлюється не тільки місцем, а й часом і, як вже зазначалося вище, тривалістю вчинення приховування злочинів. Для розслідування військових злочинів час слід розглядати передусім з позиції моменту дії факторів, в яких вчинялися такі кримінальні правопорушення. Тобто необхідно враховувати, що злочин був вчинений під час відпустки, лікарняного, проведення дозвілля (що характерно для самовільного залишення місця служби та дезертирства), а також під час або після ведення бою, під час виконання службових чи функціональних обов'язків, виконання окремого наказу, зміни дислокації, облаштування бойових позицій

та місця фактичного розташування підрозділу чи частини, бойових навчань тощо (характерно для непокори, втрати та привласнення військового майна). Крім цього для розслідування потрібно враховувати час перебування військовослужбовця на службі або в зазначених умовах.

Важливе значення для розслідування військових злочинів має психологічна обстановка, в яких вони вчинялися. Важкі умови несення служби, виникнення численних стресових ситуацій (ведення бою, поранення та загибель побратимів, значні фізичні навантаження, брак часу на відпочинок тощо), різка зміна способу життя мобілізованого, складні побутові умови несення служби, проблемні ситуації, що виникли в родині, та інші фактори створюють значне психологічне навантаження на військовослужбовця. Безумовно перелічене впливає на формування мотивів вчинення злочину особливо при непокорі, дезертирстві та самовільного залишення місця несення служби.

Також необхідно відмітити, що на вчинення військових злочинів, особливо корисливих, впливає соціально-побутове та фінансове становище військовослужбовців, яке нажаль є посереднім або недостатнім.

Наступним важливим складовим елементом криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів є сліди їх вчинення.

Сліди військових злочинів найчастіше характеризуються ідеальними слідами. Носіями ідеальних слідів є сам підозрюваний та свідки (як правило це начальники та інші військовослужбовці одного підрозділу, а також особи, із якими взаємодіяв злочинець під час вчинення кримінального правопорушення, – його члени сім'ї, друзі й знайомі).

Матеріальними слідами вчинення військових злочинів найчастіше є сліди-відображення (сліди пальців рук), сліди-речовини (біологічні сліди злочинця, залишки предмета злочинного посягання), предмети-речові докази (в тому числі предмет злочинного посягання та його частини, документи).

Вагоме значення для розслідування військових злочинів мають документи, де відображено дії військовослужбовця, що так чи інакше свідчать про вчинення злочину (письмова відмова (рапорт)

виконувати розпорядження керівництва; акти комісії, де засвідчено факт непокори; журнали прибуття (вибуття) військовослужбовця з території частини, посту чи іншого місця служби; документи, які свідчать про лікарняний, відпустку, відрядження винного, інші).

Крім цього, про вчинення злочину можуть свідчити віртуальні сліди, які залишив підозрюваний. Дані сліди є результатом комунікації вказаних осіб через мережу Інтернет, мобільний зв'язок. Найчастіше такі сліди залишаються на носіях електронної інформації як сервери, флеш-пам'ять смартфонів, жорсткі диски персональних комп'ютерів. Вказані віртуальні сліди можуть містити інформацію про місце і час перебування злочинця, а також про користування електронними сервісами з надання різних послуг.

8. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також тимчасово окупованих територіях

Умови бойової обстановки в районах збройного конфлікту, наявність бомбардувань, обстрілів, захвату та інші негативні фактори вимагають від слідчого в ході розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях використовувати всі можливості як техніко-криміналістичного забезпечення так і спеціальних знань.

Нагадаємо, що спеціальні знання – це науково обґрунтовані знання в певній галузі науки, техніки, ремесла, мистецтва й отримані в результаті навчання та професійної діяльності, використання яких у процесі розслідування злочинів можливе тільки спеціальними суб'єктами з метою доказування обставин, що підлягають встановленню.

Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях визначається:

– видом кримінальних правопорушень;

- обстановкою, яка постійно змінюється в умовах проведення військових операцій;
- передислокацією військових підрозділів;
- можливістю загибелі, поранення, захоплення у полон учасників кримінального провадження;
- дефіцитом часу, відведеного для проведення слідчих (розшукових) дій;
- скороченням тривалості початкового етапу досудового розслідування;
- можливістю протидії ходу розслідування з боку органів військового управління.

Основними тактичними прийомами загального характеру, які необхідно враховувати слідчому при взаємодії зі спеціалістом є:

1. Постановка завдань спеціалісту. При цьому з'ясовується, чи не залишилось у спеціаліста якихось запитань. В процесі проведення слідчої (розшукової) дії завдання спеціаліста може уточнюватися та доповнюватися.

2. Своєчасне та повне інформування спеціаліста про обставини кримінального правопорушення.

3. Надання спеціалісту за необхідності технічних засобів, що є у слідчого. Зазвичай спеціаліст прибуває з набором необхідних технічних засобів, але інколи виникають ситуації, коли потрібне додаткове освітлення, пошукові засоби, спеціальна техніка, яка знаходиться у водолазів, саперів, будівельників тощо.

4. Спостереження та контроль за роботою спеціаліста, дотримання ним норм КПК України, інструкцій, норм етики, правильного поведіння зі слідами, ознайомлення з попередніми результатами роботи спеціаліста.

5. Підтримання оптимальної взаємодії з іншими учасниками слідчої (розшукової) дії.

6. Прийняття заходів для повного закріплення результатів роботи спеціаліста.

Слідчий ставить завдання спеціалісту зважаючи на його спеціалізацію та необхідність надавати допомогу у виявленні, вилученні слідів, звертати увагу слідчого на обставини, що мають значення для розслідування.

У ході роботи зі спеціалістом слідчому необхідно прийняти заходи для того, щоб:

- пояснення спеціаліста були доступні та зрозумілі іншим учасникам слідчої (розшукової) дії;
- спілкування спеціаліста з іншими учасниками слідчої (розшукової) дії проходило через слідчого.

Зауважимо, що вже на стадії відкриття кримінального провадження при розслідуванні злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях слідчий майже завжди потребує допомоги спеціаліста. В першу чергу, як правило, потрібна допомога експерта-криміналіста, який сприятиме правильному виявленню, фіксації та вилученню матеріальних слідів, використанню науково-технічних засобів.

Зауважимо той факт, що специфіка обстановки вчинення досліджуваних злочинів вимагає від слідчого прийняття заходів по забезпеченню засобів безпеки учасників слідчої дії. У вирішенні даного завдання спеціаліст допоможе визначитись слідчому із заходами безпеки та обрати ті техніко-криміналістичні засоби, які необхідні за відповідних ситуацій. Особливу увагу слідчому необхідно звертати на окремі особливості в обстановці на місці події, які можуть вказувати на наявність замаскованих і таких, що не спрацювали вибухових пристроїв. Небезпеку для групи, яка працює на місці події, несуть саморобні вибухові пристрої конструкція і спосіб закладення яких можуть бути доволі неочікуваними: купи сміття, дитячі іграшки, пластикові чи металеві каністри, валізи, сплутані дроти, окремо розташовані чи купою складені на узбіччі дороги камені, покинутий транспортний засіб чи його окремі деталі, трупи людей або тварин, під які можуть бути закладені вибухові пристрої, побутові речі тощо.

З метою створення безпечних умов роботи поблизу вибухонебезпечних предметів варто застосовувати спеціальні пристрої захисту від вибуху. Наприклад, локалізатори вибуху «Фонтан 1М, 2М, 3М» мають вигляд переносних багатоканальних контейнерів, що заповнені спеціальною емульсією – газорідним

диспергентом, за контуром яких встановлено протиосколочний екран на основі арамідних волокон.

Для руйнування вибухових пристроїв невідомої конструкції або таких, що не можуть бути вилучені з причини реальної загрози вибуху, розроблено низку спеціальних пристроїв, заснованих на використанні різного виду руйнуючого впливу.

Відмітимо, що техніко-криміналістичні засоби за цільовим призначенням поділяються на такі групи:

- засоби виявлення слідів вчинення злочинів;
- засоби фіксації слідів і отриманої при розслідуванні злочинів криміналістичної інформації;
- засоби закріплення й вилучення слідів злочинів;
- засоби, що використовуються для експертного дослідження криміналістичних об'єктів;
- засоби криміналістичного обліку, розшуку злочинців;
- засоби забезпечення безпеки осіб під час проведення слідчих (розшукових) дій;
- засоби, що використовуються для попередження злочинів.

Така класифікація має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає змогу слідчому отримати чітку уяву про наявні техніко-криміналістичні засоби та їх можливості.

Слідчому при розслідуванні злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях досить часто доводиться встановлювати склад небезпечних речовин, що потребує не тільки допомоги кваліфікованого спеціаліста, а й дотримання спеціальних регламентів. Використання спеціальних засобів, призначених для виявлення, вилучення та знешкодження небезпечних об'єктів реалізується тільки спеціальним суб'єктом, який здатен пояснити принцип дії таких виявлених об'єктів.

Спеціальні знання слідчий під час розслідування вказаних злочинів використовує як у процесуальній так і не процесуальній формах. Непроцесуальну допомогу спеціалістів слідчий найчастіше використовує шляхом участі спеціалістів у проведенні перевірки виявлених слідів за криміналістичними обліками, виготовленні суб'єктивних портретів, навчанні прийомам та методам роботи зі

слідами. Так, істотне значення для встановлення слідчим певних об'єктів і фактів під час здійснення досудового розслідування має інформація, яка може бути отримана із інформаційних систем. Наприклад, відбитки пальців рук підозрюваних можуть бути залишені ними і фіксуватися на автотранспорті, котрий використовувався ними для пересування до місця вчинення злочину.

Основними процесуальними формами використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях є проведення різного роду експертиз та участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Найчастіше при розслідуванні досліджуваних злочинів призначаються наступні види експертиз:

- трасологічні;
- судово-медичні;
- генотипоскопічні.
- експертизи зброї, слідів та обставин її використання;
- експертизи вибухових пристроїв;
- військові;
- пожежно-технічні;
- експертиза металів і сплавів;
- вибухотехнічні.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про те, що окрім вибору видів експертних досліджень важливо також визначати послідовність їх проведення у межах однорідних чи комплексних експертиз. Так, якщо одні й ті ж об'єкти вимагають застосування спеціальних знань з різних галузей, то доцільно призначати комплексну експертизу.

Докладніше розглянемо деякі види судових експертиз, пов'язаних із досліджуваною категорією злочинів.

На початковому етапі досудового розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях найбільш поширеним є призначення таких експертиз: судово-медичної трупів та живих осіб з вогнепальними тілесними ушкодженнями; зброї, слідів та обставин

її використання; вибухових пристроїв та вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу), військової.

Судово-медичному експерту у разі вогнепальних ушкоджень можуть бути поставлені такі питання:

– Чи є ушкодження вогнепальним?

– Який з отворів вхідний, а який вихідний?

– Яким снарядом утворено ушкодження?

– З якої зброї зроблено постріл?

– Яке було положення потерпілого та стрільця у момент пострілу?

– Який напрямок має рановий канал?

– Чи взаємодіяв вогнепальний снаряд з перешкодою до потрапляння у тіло?

– Одним чи кількома пострілами спричинено поранення?

– Яка послідовність вогнепальних ушкоджень?

– Власною чи сторонньою рукою заподіяно поранення?

– Чи був здатний смертельно поранений до самостійних дій?

Тому за наявності одягу, в якому був потерпілий на момент отримання ушкоджень, його необхідно передати для дослідження в медико-криміналістичне відділення бюро судово-медичної експертизи. В окремих випадках (коли визначаються дистанція, напрямок пострілу тощо) такі питання вирішуються комплексною судово-медичною експертизою та експертизою зброї, слідів та обставин її використання.

Під час проведення *судово-медичної експертизи речових доказів* досліджуються різні об'єкти біологічного походження (кров, волосся, слина, кістки, органи та тканини тощо).

Остеологічна та антропологічна експертизи – судово-медичні ідентифікаційні експертизи, які при розслідуванні вказаних злочинів призначаються щодо невпізнаних трупів. Найчастіше дослідженню підлягають відчленовані частини тіла, окремі кістки та кісткові уламки, попіл тощо. При проведенні вказаної експертизи можуть бути вирішені питання: 1) яка кількість трупів або їх частин має місце; 2) людям якої раси належать трупні залишки; 3) людям якої статі, віку та зросту належать трупні залишки тощо.

Вирішення завдань ідентифікації конкретної особи можливе

лише за наявності достатнього комплексу відомостей про неї, зокрема про стать, зріст, вік, групу крові, патологічні зміни (насамперед зубів та щелеп), а також у випадках надання прижиттєвих фотозображень ототожнюваної особи в двох і більше ракурсах, рентгенограм, стоматологічних та інших медичних документів.

Генотипоскопічна експертиза (генетична експертиза) – це індивідуальна ідентифікація, встановлення спорідненості за слідами біологічного походження (кров, сперма, тканини) на рівні дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти. Цей вид експертиз дає змогу здійснити позитивне встановлення спорідненості, тобто ідентифікацію особи.

Як об'єкти дослідження при проведенні генотипоскопічних експертиз можуть бути використані кров рідка та висушена, слина, зразки тканин (м'язова, кісткова) та внутрішніх органів (печінка, серце тощо), волосся, сліди біологічного походження на речових доказах.

На вирішення генотипоскопічної експертизи виноситися такі питання: чи належать надані біологічні об'єкти конкретній особі; чи належать залишки трупа конкретній людині.

До основних завдань *експертизи зброї, слідів та обставин її використання* належать: установлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях і гільзах; визначення виду, моделі та калібру вогнепальної зброї і боєприпасів; визначення технічного стану зброї, боєприпасів і придатності їх до стрільби; установлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок; установлення обставин, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї (кількість пострілів, відстань, з якої стріляли, напрямок пострілу, взаємне положення зброї та перешкоди тощо).

Перед експертом можуть ставитися такі питання:

- Чи вистріляна куля з наданого екземпляра зброї?
- Чи відстріляні надані гільзи зі зброї, наданої для дослідження?
- Чи вистріляні надані кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?

- Чи справна дана зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи виключають ці несправності можливість пострілу?
- З якої зброї вистріляна надана куля?
- До якої зброї належить відстріляна гільза?
- Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?
- Чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у підозрюваного?
- Яким способом виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного?
- Чи стріляли з наданої зброї після її останнього чищення і змащування?
- Чи є вказане пошкодження вогнепальним?
- Кулею якого калібру, типу утворено пошкодження?
- Яким є це пошкодження - вхідним чи вихідним?
- У якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?
- Яким було положення зброї відносно потерпілого (перешкоди)?

Експертів з урахуванням характеру питання повинні бути надані: зброя, усі патрони, гільзи, кулі, приєднані до кримінального провадження як речові докази, порівняльні матеріали, предмети зі слідами пострілу.

Усі надані об'єкти повинні мати на упаковці або на прикріплених до них бирках індивідуальні позначки (найменування, кількість, місця виявлення). На предметах з пошкодженнями мають бути орієнтувальні позначки (зовнішній, внутрішній бік; верх, низ тощо). Для вирішення питань про обставини пострілу (напрямок, дистанція, взаємне положення зброї та перешкоди тощо) експерту надаються предмети, на яких є сліди пострілу. Крім об'єкта дослідження, експерту надсилаються протоколи оглядів, слідчих експериментів, інших слідчих (розшукових) дій або виписки з них, що містять відомості, які можуть мати значення для вирішення поставлених питань. Допускається виклад цих відомостей у документі про призначення експертизи.

Важливо - зброю, яка направляється на експертизу, необхідно розрядити. Якщо прийомами, які звичайно застосовуються, розрядити її неможливо, то частини ударно-спускового механізму приводяться в положення, яке унеможливило випадковий постріл. На упаковці мають бути зроблені попереджувальні написи.

Речові докази упаковуються окремо. При цьому необхідно забезпечити захист їх від забруднення, пошкоджень та взаємного контакту в процесі транспортування. Дульний зріз зброї закривається чистою білою тканиною і обв'язується.

Основним завданням *військової експертизи* є встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки, Збройних Сил, Міністерства внутрішніх справ, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків). На сьогодні військові експертизи мають право проводити фахівці-експерти, які працюють у Київському та Харківському науково-дослідних інститутах судових експертиз.

На вирішення експертів можуть бути поставлені такі питання:

– На яких посадових осіб було покладено підготовку підрозділів, що залучалися до виконання бойових завдань, здійснення контролю за їх готовністю та відповідність їх покладання вимогам керівних документів?

– Яким чином здійснювалося забезпечення бойових дій за видами забезпечення? Чи були складені плани забезпечення військ (сил) за видами забезпечення для угруповань, що були задіяні до виконання поставленого завдання?

– Яким чином здійснювалося забезпечення підрозділів, які були визначені для виконання бойових завдань?

– Які нормативні (керівні) документи застосовувались при плануванні та організації бойових дій?

– Чи відповідали вимогам нормативних (керівних) документів, а також обстановці бойові документи (плани) за видами забезпечення частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання?

– Чи перебувають виявлені порушення у причинно-наслідковому зв'язку з настанням тяжких наслідків, які призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки? Якщо так, то які саме та чікими діями (бездіяльністю) вони спричинені?

– Які дії (бездіяльність) керівництва (командирів, начальників) призвели до потрапляння в оточення частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання у районі ведення бойових дій?

– Яким чином та ким саме визначалася можлива загроза оточення частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання у районі ведення бойових дій?

– Які заходи вживалися для запобігання оточенню та виведенню з оточення частин та підрозділів, які були задіяні до виконання бойових завдань та потрапили в оточення?

– Яким чином була організована взаємодія у районі ведення бойових дій між підрозділами Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, іншими військовими формуваннями та державними органами влади?

– Яким чином було організовано вихід (прорив, відхід) частин підрозділів з оточення, хто саме здійснював забезпечення виходу (прориву, відходу) зазначених частин та підрозділів?

– Чи був виконаний передбачений нормативно – правовими актами порядок опрацювання, коригування та виконання бойових завдань?

– Чи відповідають нанесені графічні зображення на робочих картах командирів усіх рівнів поставленим завданням з ведення бойових дій (виконання бойових завдань)?

– Яким чином проводились фіксація участі у бойових діях (на усіх рівнях) та відображення щоденної звітності військових формувань перед керівництвом антитерористичної операції?

– Чи відповідали фактичні дії відповідних посадових осіб оперативній обстановці, що склалась на момент виконання бойового завдання?

– Дії (бездіяльність) яких посадових осіб, що здійснювали планування та проведення операції щодо розгрому незаконних збройних формувань (противника), перебувають у причинному зв'язку з настанням тяжких наслідків, що призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки?

– Чи мали (могли мати) негативні наслідки для обороноздатності держави та боєздатності Збройних Сил України рішення про ліквідацію (розформування, скорочення) окремих родів військ, з'єднань, військових частин та підрозділів?

У процесі розслідування досліджуваних злочинів, вчинених шляхом підпалу, призначається *пожежно-технічна експертиза*, що належить до судових інженерно-технічних експертиз. Перед експертом можуть ставитися наступні питання:

- Де саме знаходився основний осередок пожежі?

- Коли та в якому місці виникло загоряння і якими шляхами вогонь поширювався?

- Якими способами поширювалося горіння?

- Чим саме пояснюється максимум вигорілих елементів конструктивного характеру або ж інших горючих матеріалів, які розташовані в даному місці?

- Що піддалося вогню в першу чергу?

Експертиза металів і сплавів є особливим видом експертизи матеріалів і речовин. У кримінальних провадженнях по злочинам, вчинених з використанням вибухових пристроїв типовими об'єктами експертизи металів і сплавів є: вироби зі сталі та їх заготовки, сліди металізації, припої тощо.

Проводяться також традиційні криміналістичні дослідження, за допомогою яких можна виявити сліди папілярних узорів та інших ідентифікуючих слідів особи, яка виготовила чи встановила саморобний вибуховий пристрій.

Процесуальною формою використання спеціальних знань є також участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Найчастіше при розслідуванні досліджуваних злочинів слідчий використовує допомогу спеціаліста при проведенні огляду місця події. Даний аспект використання спеціальних знань буде розкрито в наступному розділі рекомендацій.

Допомога спеціалістів може бути використана також під час освідування. Так, в ході освідування слідчому необхідно оглянути кисті рук підозрюваного, рукава одягу, кишені, на яких можуть залишитися сліди кіптяви, мастила тощо. Під час освідування потерпілих та свідків звертається увага на характер і ймовірний час отриманих ушкоджень, їх розташування й кількість, що може вказувати на місце і відстань, на яких перебували ці особи під час вчинення вибуху. Отримані дані можуть бути використані експертами під час проведення вибухотехнічних, балістичних, судово-медичних та інших експертних досліджень.

Невідкладність цієї процесуальної дії зумовлена тим, що сліди у вигляді мікронашарувань чи мікрокількостей речовин можуть бути навмисно або з необережності знищені самою особою, рани й інші ушкодження на тілі загоюються і це ускладнює їх оцінку.

Спеціаліст може надати допомогу також і при проведенні обшуку. Так, предметами обшуку можуть бути як знаряддя вчинення злочину чи їх компоненти, так і різноманітні інструменти й пристосування для їхнього виготовлення, зберігання, перенесення, маскуваня. Типовими місцями обладнання тайників були території, наближені до місця розташування зруйнованого приміщення, місця проживання осіб (палатки, землянки тощо), туалет, умивальник, сміттєзвалища.

Підводячи підсумок зазначимо, що розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях детермінує потребу у використанні спеціальних знань у різноманітних формах, вибір яких обумовлений слідчими ситуаціями, механізмом вчинення злочину.

Правильний вибір судових експертиз та інших форм застосування спеціальних знань, їх поєднання, наявність у складі експертних комісій спеціалістів з різних галузей знань, повнота питань, надання експерту необхідних об'єктів для дослідження є

однією із складових успішного та ефективного розслідування вказаних злочинів.

9. Особливості тактики огляду місця події при виявленні вибухового пристрою

Слід звернути увагу на те, що у кримінальних провадженнях розглядуваної категорії огляд місця події пов'язаний із виникненням трьох типових ситуацій початкового етапу розслідування.

Ситуація 1. Огляд необхідно провести на місці вчинення кримінального правопорушення, при вчиненні якого використовувались вибухові пристрої або речовини. Місце події при цьому представляє собою місце, де стався вибух.

Основними тактичними завданнями є: 1) детальна фіксація обстановки місця вибуху; 2) виявлення, фіксація і вилучення залишків вибухового пристрою та вибухової речовини для вирішення питання про її групову належність, особливості конструкції, способу виготовлення, вибуховий еквівалент тощо; 3) встановлення даних про осіб, причетних до вчинення злочину із використанням вибухівки, особливості їх дій на місці події, шляхи підходу і відходу.

Ситуація 2. Огляд необхідно проводити на місці, де виявлено факт незаконного зберігання боєприпасів, вибухових пристроїв або речовин. Загроза вибуху при цьому відсутня або її рівень є мінімальним.

Основними тактичними завданнями є: 1) фіксація факту виявлення в конкретному місці предмету, схожого на боєприпас, вибуховий пристрій або речовину; 2) детальна фіксація ознак предмету, схожого на боєприпас, вибуховий пристрій або речовину; 3) вилучення, пакування та транспортування предмету, схожого на боєприпас, вибуховий пристрій або речовину, із забезпеченням всіх умов безпеки поводження з ними.

Ситуація 3. Огляд необхідно проводити на місці, де закладено вибуховий пристрій або речовини. Загроза вибуху при цьому є високою.

Основними тактичними завданнями є: 1) забезпечення евакуації людей на безпечну відстань; 2) огороження території можливого ураження вибуху; 3) виявлення і знешкодження вибухового пристрою; 4) детальна фіксація обстановки місця вибуху; 5) виявлення, фіксація і вилучення залишків вибухового пристрою та вибухової речовини для вирішення питання про її групову належність, особливості конструкції, способу виготовлення, вибуховий еквівалент тощо; 6) встановлення даних про осіб, причетних до вчинення злочину із використанням вибухівки, особливості їх дій на місці події, шляхи підходу і відходу, та інше.

Серед загальних вимог, яких слід дотримуватись, під час проведення огляду місця у всіх вищевказаних ситуаціях необхідно виділити наступні.

1. Спеціалісти вибухотехніки, у тому числі спеціалізованої пересувної вибухотехнічної лабораторії, перед виїздом на місце події повинні отримати всю відому інформацію про подію та її окремі обставини. З урахуванням конкретної обстановки, в якій необхідно діяти, і завдань підготувати необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади. Це положення стосується й роботи інших спеціалістів, зокрема судових медиків, інспекторів криміналістів тощо.

2. До протоколу огляду місця події обов'язково вносяться відомості про спеціалістів, які взяли участь у проведенні огляду, про результати огляду місця події, а також інформація про застосовані технічні засоби виявлення, фіксації, вилучення слідів злочину.

3. Носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано хід і результати огляду місця події додаються до протоколу.

4. За результатами проведення огляду місця події залучені спеціалісти повинні проконсультувати слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку та особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносців, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів, доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів.

5. Керівництво слідчих підрозділів повинно забезпечити контроль за якістю роботи підлеглих та спеціалістів під час проведення огляду місця події і вжити заходів щодо підвищення ефективності використання ними техніко-криміналістичних засобів.

До укомплектування учасників огляду місця події повинно входити наступне матеріально-технічне оснащення:

- засоби для огороження території чи приміщення, що підлягає огляду;
- засоби освітлення;
- засоби фото- і відео фіксації, аксесуари до них;
- підсобні інструменти (лопати, лом, пила тощо) для розбору завалів, сміття, для взяття проб та зразків з місця події;
- навіси;
- металошукачі, магнітні підйомники;
- криміналістична валіза;
- пакувальний матеріал.

Спеціалісти-вибухотехніки, як правило, використовують хімічні та технічні валізи, що містять засоби та реактиви для вилучення мікрочастинок вибухової речовини, продуктів вибуху, контрольних проб і зразків, набір фізико-хімічних засобів для експрес-аналізу вибухової речовини та пороху, інструменти та принадлежности для вилучення уламків перешкод, та роботи з об'єктами, пошкодженими вибухом. Зокрема, працівники відділу вибухотехнічної та пожежотехнічної експертизи оснащені пересувною вибухотехнічною лабораторією та сучаснішим спеціальним вибухотехнічним обладнанням, зокрема роботом для дистанційного знешкодження та транспортування вибухових пристроїв, рентген-установкою для дослідження вибухових пристроїв, гідродинамічним руйнувачем, приладом дистанційного пересування (маніпулятором), вибухозахисними костюмами (EOD-7, EOD-9) тощо.

Учасники огляду також повинні бути забезпеченні засобами для надання медичної допомоги, спеціальним одягом та засобами захисту.

На початковому етапі огляду місця події при отриманні повідомлення про замінування об'єкту робота учасників слідчо-оперативної групи виконується у наступному порядку.

Керівник вибухотехнічної групи надає розпорядження своїм підлеглим щодо підготовки спеціального обладнання, необхідного для ліквідації небезпеки на місці інциденту.

Після цього приступає до роботи кінолог із спеціалізованим службовим собакою, що натренований на пошук вибухівки. Територія об'єкту обстежується на предмет знаходження вибухових речовин чи їх залишків.

Якщо службовий собака реагує на запах вибухівки, кінолог позначає сигналом наявність небезпеки у цьому місці, і відходить від нього.

За допомогою робототехнічного комплексу для дистанційного знешкодження та транспортування вибухових пристроїв Digital Vanguard ROV Allen-Vanguard виробництва Канади проводиться обстеження та транспортування небезпечного предмету (на який відреагував службовий собака) у спеціально підготовлене місце. Робототехнічний комплекс виконаний на гусеничній ході, здатний долати перешкоди міського типу, збиратися по сходах та обладнаний спеціальним маніпулятором для захоплення та переміщення підозрілих предметів. Керування комплексом здійснюється дистанційно, на відстані до 500 метрів, за допомогою радіозв'язку. Для цього робот обладнаний трьома камерами, зображення з яких виводиться на пульт керування типу «ноутбук». Крім того, на механічну руку робота можливо встановити додаткове обладнання, наприклад, гідродинамічний руйнувач, рентгенотелевізійну установку тощо. У випадку неможливості розрядити вибуховий пристрій, за допомогою гідродинамічного руйнувача проводиться його знищення без вибуху, шляхом пострілу високошвидкісним струменем води.

У випадку розташування саморобного вибухового пристрою у важкодоступному місці, що недосяжно для робота, до предмету висувається спеціаліст-вибухотехнік, споряджений у вибухозахисний костюм типу EOD-9 виробництва Канади, який встановлює та прицілює гідродинамічний руйнувач вибухових пристроїв типу Disruptor Water Gun. Після відходу вибухотехніка проводиться постріл та, після руйнування, обстеження фрагментів

вибухового пристрою на предмет встановлення ступеню небезпеки, а також виявлення та вилучення слідів.

В залежності від конкретної ситуації, за рішенням керівника спеціальних вибухотехнічних робіт, може бути застосоване й інше обладнання: лазерні визначники дрових командних ліній, пристрої блокування керованих по радіо вибухових пристроїв, газоаналізатори, ендоскопи, ручні маніпулятори для операцій із вибуховими пристроями тощо.

Після знешкодження вибухового пристрою слідчий організує проведення огляду місця події. Основними завданнями слідчо-оперативної групи є:

- виявлення, фіксація і вилучення відбитків пальців рук на залишках предмету, в якому розміщувався вибуховий пристрій;
- вилучення всіх елементів (залишків) вибухового пристрою для забезпечення проведення вибухо-технічної експертизи;
- збір інформації про невідому особу, яка здійснила замінування об'єкту;
- організація затримання по «гарячих слідах» осіб причетних до замінування;
- перевірка версії про організацію теракту;
- та інші тактичні завдання, типові для розслідування злочинів, пов'язаних із використанням вибухових пристроїв.

Організація техніко-криміналістичного забезпечення під час локалізації та знешкодження вибухових пристроїв на місці події базується на взаємодії всіх учасників слідчо-оперативної групи та представників інших відомств і служб (пожежних, медичних співробітників, спеціалістів газових, теплових і електричних мереж тощо). Дії учасників огляду місця події спрямовані на вибір раціональних і ефективних рішень щодо попередження вибуху; його локалізації та зменшення шкоди при можливому спрацюванні вибухового пристрою; здійснення транспортування вибухового пристрою на місце знешкодження; збору речових доказів на місці виявлення вибухових речовин і вибухових пристроїв; попереднього їх дослідження. Під час огляду проводяться взаємні консультації

спеціалістів вибухотехніків, спеціалістів-криміналістів, працівників оперативних підрозділів і інших учасників слідчо-оперативної групи, оперативне обговорення різних варіантів вирішення ситуацій, що виникають у ході огляду.

Особливості обстежень окремих видів об'єктів, щодо яких надійшло повідомлення про замінування.

Перед початком проведення перевірки будинку (приміщень) оглядаються й очищуються підходи до нього. Після цього перевіряється смуга вздовж усього периметру будинку. Безпечні підходи до будинку й смуги вздовж усього периметру повинні бути чітко позначені. Організується евакуація людей з об'єктів на відстані не менше 100 м від будинку, де буде проводитись пошук. Група, що займається перевіркою одного будинку, має складатися з двох кваліфікованих спеціалістів, працюючих у парі. Ніхто, крім них, не повинен знаходитись у будинку під час розмінування. У великих будинках і спорудах може бути задіяно дві й більше груп, у цьому разі між ними мають дотримуватися безпечні дистанції, з чітко окресленими межами. Як правило, дві стіни або два поверхи, що знаходяться між групами розмінування, вважаються мінімальними безпечними відстанями. По завершенню перевірки підходів до будинку й навколишньої його території керівник групи визначає найбільш безпечний спосіб проникнення в будинок. При визначенні місця проникнення необхідно брати до уваги наступне:

- дверний прохід (вхід у будинок) – завжди вважається найбільш небезпечним;

- вікна – найзручніше місце для встановлення мін-пасток, особливу увагу при обстеженні вікон варто звернути на поверхню ґрунту ззовні будинку й підлогу в його середині на предмет встановлення вибухових пристроїв натискної дії.

Пересуватися будовами слід повільно, остерігатися пасток (вони можуть спрацювати від натягнутого дроту чи вібровимикача, при натисканні або можуть бути встановлені на двері). Ніхто не повинен нічого торкатися, якщо щось лежить не на своєму звичайному місці, а, навпаки, необхідно просто позначити це місце. При перевірці приміщень особливу увагу слід приділяти

суміжним приміщенням, які зв'язані з кабінетами керівників, апаратних управлінь, приміщенням для зберігання коштовностей тощо. Видаляються всі декоративні прикраси й орнаменти, які можуть послужити місцем для установлення вибухового пристрою. Перевіряються всі вентиляційні шахти, водостічні та дощові труби й інші місця, де можлива установка вибухового пристрою.

В автомобілі вибуховий пристрій може бути встановлений на будь-якій деталі, що рухається, або на деталі, через яку проходить електричний струм. Наприклад, вибухові пристрої можуть бути приєднані до замка запалювання, фар або внутрішнього освітлення. Вони можуть бути приєднані до сидінь або дверей, спрацьовувати при повороті керма чи при коливанні автомобіля. Вони можуть бути введені в дію за допомогою дистанційного керування, портативної радіостанції, пульта керування або біпером. Також вони можуть спрацьовувати від годинникового механізму або детонатора. Вибухові пристрої до того ж можуть установлюватися в бензобак, поруч з переборками салону, під крильми або всередині підголівників сидінь. Якщо автомобіль має надійну охорону, зловмисник може встановити вибуховий пристрій, швидше за все, на зовнішній поверхні автомобіля. Тому при огляді автомобіля його слід обійти, перевірити внутрішню поверхню крил коліс, вихлопну трубу й днище бензобака. Звертається увага на будь-які підозрілі предмети, проводи, ізоляційну стрічку або інші предмети, прикріплені до автомобіля.

За наявності причин підозрювати, що вибуховий пристрій був установлений на борту літака, його необхідно відкотити у безпечне місце (подалі від інших літаків та палива). У першу чергу перевіряється літак із зовнішнього боку, а потім зсередини, перевіряються найбільш доступні місця. Оглядаються туалетні кімнати, а потім подушки сидінь й інших місць, де може бути захований вибуховий пристрій. Оглядається основний канал, що йде по довжині всього літака, звичайно під центральним проходом, де розташовані кабелі керування. При огляді таких місць потрібно пам'ятати, що вибуховий пристрій зовсім не повинен бути дуже великим, якщо він призначений тільки для руйнування кабелів, проводки або приладів, які служать для керування літаком. Слід

також витягнути багаж; пасажирів, якщо такі є, повинні вказати на свої речі; сумка, яка залишилася без господаря, може бути ознакою того, що злочинець підкинув її у багаж пасажирів. Якщо таких речей не виявиться, весь багаж має бути відкритий і ретельно перевірений. Літак є дуже складним технічним пристроєм, і тільки знаючий авіамеханік або авіаінженер зможе відрізнити вибуховий пристрій від життєво важливої частини устаткування. При виявленні предмета, за своєю конструкцією подібного до вибухового пристрою, у першу чергу необхідно видалити всіх людей на безпечну відстань або в укриття.

Відповідно під час пошуку вибухових пристроїв у будинках, спорудах, авто-, авіатранспорті та на відкритій місцевості та їх розмінування обов'язково залучаються спеціалісти-вибухотехніки. При цьому, також можуть залучатися спеціалісти газових, теплових і електричних мереж, інженери, автотехніки. Останні консультують стосовно особливостей прокладення газових, теплових і електричних комунікацій, конструктивних характеристик окремих споруд, транспортних засобів тощо.

Способи і засоби виявлення вибухових пристроїв.

Вибухові пристрої можна виявити шляхом реєстрації газоподібних випарів продуктів повільного розкладання або випару вибухових речовин. Реєстрація може здійснюватися за допомогою хімічного, спектрометричного й іншого способів.

Хімічний спосіб виявлення вибухових речовин реалізується в аерозольних тестах. До таких тестів відноситься вітчизняний комплект аерозолів «Ехргас» (ОСТ-731), який дозволяє виявити практично всі види вибухових речовин (тротил, тетрил, динаміт, нітрогліцерин, оксид пікрина).

Для детекції вибухових речовин активно використовуються пошукові собаки вибухотехнічної служби. Вони залучаються до виконання наступних завдань: розвідка місцевості на наявність вибухових пристроїв; розмінування відкритих ділянок місцевості; розмінування доріг; розмінування залізниць; перевірка ділянок місцевості (проведення контролю якості), розмінованих механічними засобами; пророблення проходу до потерпілого при проведенні медичної евакуації; проведення контролю якості робіт з

розмінування; перевірка будинків і споруд на наявність вибухових пристроїв. Ефективність пошуку залежить від психофізіологічного стану собаки. При високій температурі (+25...30°C) собаки здатні працювати не більше 30-40 хвилин, а потім потрібен відпочинок у тіні як мінімум протягом 1-2 годин. Бажано, щоб при пошуку вибухової речовини собаку не відволікали сторонні люди, шум техніки тощо.

Виявлення радіокерованих вибухових пристроїв може здійснюватися шляхом використання методу нелінійної радіолокації. Працівники вибухотехнічних служб використовують вітчизняні переносні прилади нелінійної локації «Октава», «Онега» та закордонні прилади, призначені для виявлення вибухових пристроїв, що містять напівпровідникові елементи (транзистори, діоди, мікросхеми тощо) у своїй конструкції. Електронна схема об'єкта пошуку може перебувати як у ввімкненому, так й у вимкненому стані. За допомогою цих приладів виявляють вибухові пристрої, що містять електронні таймери (тимчасові підривачі). Об'єкти пошуку можуть розташовуватися у напівпровідному середовищі, у стінах будинків, столах, усередині автомобілів й інших місцях. Пошук утрудняється тільки в безпосередній близькості від ЕОМ, факсів, деяких сучасних телефонів й інших пристроїв, що містять напівпровідникові радіодеталі у своїй конструкції. Прилади нелінійної локації складаються з антенного пристрою (на телескопічній штанзі) і приймально-передавального блоку. Для розширення тактичних можливостей приладу в прийомному й передавальному пристроях передбачене регулювання як чутливості, так і потужності. Контроль працездатності приладу здійснюється за допомогою нелінійного імітатора. Прилади нелінійної локації працюють, як правило, у дециметровому діапазоні радіохвиль, їхні характерні розміри становлять 0,2-0,4 м, маса – до 4-8 кг. Дальність виявлення вибухових пристроїв з радіоелектронними пристроями – до 1,5-2 м. Час роботи від автономних джерел живлення – до 4-6 годин.

Вибухові пристрої з часовим підривачем можуть виявлятися шляхом використання портативних контактних мікрофонів (фонендоскопів). Ці прилади дозволяють знімати акустичну

інформацію навколо вибухового пристрою через стіни, стелі й інші конструкції, що його огороджують. Для зниження рівня зовнішніх шумів датчик необхідно закріплювати на герметикові в ті місця конструкції, де вони тонші й не дуже щільні. Провідні лінії керування вибуховим пристроєм можна виявляти в польових умовах шляхом застосування переносних електромагнітних кабелешукачів (11-210, P-480 – США тощо). Вони містять у собі передавальні й приймальні блоки, що закріплюють на кінцях несучої штанги 1-1,4 м. Робочі частоти – 40-100 кгц. Глибина виявлення кабельних ліній, що перебувають у ґрунті – до 1 м.

Металеві елементи конструкції вибухового пристрою можуть виявлятися із застосуванням переносних та стаціонарних металешукачів. У них використовується два методи виявлення – індукційний і магнітометричний. Перший забезпечує виявлення як кольорових, так і чорних металів. Другий – тільки чорних (сталь та її сплави), але він більш чутливий, ніж перший метод. Всі міношукачі – чуттєві інструменти, вимагають обережного поводження при використанні й збереженні. Усі складові комплекту міношукача повинні бути чисті й придатні для експлуатації. Після роботи бруд має бути прибраний, а елементи живлення – витягнуті з блоків і поставлені на підзарядку.

Пошук вибухових пристроїв з використанням міношукача здійснюється з дотриманням наступних вимог.

1. Безпосередньо на місці пошуку спеціаліст досліджує приладом ділянку на глибині до 50 см, причому кожен рух пошукової рамки приладу (не менше 3-х рухів) повинний перекирвати простір по всій довжині.

2. При відсутності сигналу спеціаліст переміщується на іншу ділянку і продовжує пошук. За наявності сигналу він позначає місце і виконує процедури з дослідження та ідентифікації об'єкта. При виявленні вибухового пристрою спеціаліст припиняє роботу і повідомляє старшого групи у встановленому порядку.

3. Після видалення джерела сигналу застосування міношукача продовжується, як зазначено вище.

Чутливість міношукача в процесі роботи необхідно перевіряти, як мінімум, кожних 10 хвилин.

Вибухові пристрої, встановлені в ґрунті, можуть бути виявлені також з використанням щупів. Наконечники щупів необхідно виготовляти з твердих неметалевих матеріалів, що виключить підрип при використанні протищупних електричних замикачів. Щуп використовується для уточнення місця розташування вибухового пристрою, виявленого міношукачем, для ідентифікації джерела сигналу. Перевірка ґрунту починається з відстані 10 см від місця появи сигналу міношукача на ширині 20-30 см (залежно від сили сигналу). Щуп повинний занурюватися в ґрунт під кутом 30° пошарово, при кроці 2,5 см. Мінімальна глибина обстеження ґрунту 10 см. Робота виконується плавними рухами без застосування зусиль або ударів. Якщо ґрунт твердий і сухий, можна використовувати воду для його пом'якшення перед початком перевірки щупом. На ділянках, де в ґрунті відзначається високий вміст металів, міношукач може бути неефективним. Тоді робота з міношукачем повинна бути цілком замінена процедурою перевірки ґрунту щупом. При роботі щупом для правильного дослідження ґрунту використовується рейка довжиною 1,2 м, на якій через кожні 25 мм нанесене ділення. Його на рейці наносять по обидва боки зі зсувом на 12,5 мм. Після того, як був виявлений будь-який металевий предмет, котрий за своїми розмірами підходить до вибухового пристрою, використовують ручну лопату для розкопки ґрунту з метою ідентифікації предмета. Робота з відкопування починається за 15—20 см до місця виявлення вибухового пристрою або металевого предмета. Ґрунт знімається на глибину як мінімум 100 мм, але у той же час потрібно уникати будь-якого натиску лопатою.

Якщо об'єкт не виявлений за допомогою щупа, це означає, що причиною сигналу міношукача може бути як більш глибоко закопаний вибуховий пристрій, так і невеликий металевий предмет. Слід продовжувати використовувати лопату, видаляючи ґрунт для виявлення об'єкта. Максимальна глибина розкопок визначається спеціалістом і залежить від подальшого використання даної території. Вибуховий пристрій повинен бути розкритий достатньо для його ідентифікації. Як тільки це досягається, спеціаліст має позначити об'єкт, припинити роботи та доповісти старшому групи.

Характерні ознаки форми вибухового пристрою, які перебувають у багажі, можна виявляти, використовуючи стаціонарну рентгенівську апаратуру, що працює на «прохід». Вона використовується на митницях, у банках, вокзалах й інших місцях.

Ефективність та безпека пошуку вибухових пристроїв забезпечується комплексним використанням методів і пошукової апаратури. Найбільша безпека досягається за рахунок застосування телекерованої роботизованої техніки. Неоднорідності середовища у місці установки вибухових пристроїв можна реєструвати за допомогою спектрозональних і поляризаційних портативних оптичних приладів. Подібні переносні прилади використовуються в будівництві для дистанційного контролю якості різних конструкцій (залізобетонних і металевих балок, опор тощо). У нічний час доцільніше застосовувати малогабаритну теплопровідну апаратуру.

У разі виявлення вибухонебезпечного або підозрілого предмета категорично забороняється:

- допускати в зону підвищеної небезпеки сторонніх осіб, у тому числі начальників та керівників органів і підрозділів;
- механічно впливати на підозрілий об'єкт (ударяти, кидати його тощо);
- смикати за дроти, що з нього виглядають;
- непередумано вмикати та вимикати перемикачі, а також перерізати дроти і розтяжки, які знаходяться на предметі.

Заходи, спрямовані на локалізацію і знешкодження вибухових пристроїв, здійснюють тільки спеціалісти вибухотехніки, які вирішують наступні завдання.

1. Дослідивши місце виявлення вибухового пристрою, його габаритних і конструктивних параметрів, визначають ступінь небезпеки вибуху та його наслідків. Спільно зі спеціалістом-вибухотехніком визначають зони евакуації людей з приміщень і на відкритій місцевості, дають рекомендації стосовно безпечної відстані знаходження транспортних засобів і спеціального устаткування, підготовки засобів локалізації вибухового пристрою, визначають необхідність і тривалість відключення газо-, водо- та електропостачання на об'єктах.

2. Детально вивчають конструкцію вибухового пристрою з використанням технічних засобів дослідження (рентгеноскопія, газоаналізатори, стетоскопи тощо).

3. Забезпечують локалізацію вибухового пристрою для зниження осколочної та фугасної дії вибуху.

4. Базуючись на оперативній інформації, аналізі конструктивних параметрів вибухового пристрою, оцінці наслідків можливого вибуху приймають рішення щодо способу знешкодження вибухового пристрою.

5. Після кожної маніпуляції з конструкцією вибухового пристрою з метою його знешкодження проводять оцінку результату та визначають ступінь існуючої небезпеки.

6. За необхідності приймають (узгоджуючи з керівником СОГ) рішення про транспортування вибухового пристрою на полігон чи до вибухової камери, дають рекомендації щодо вибору маршруту слідування та його організації.

7. Знешкоджуючи вибуховий пристрій у полігонних умовах чи в умовах вибухової камери вибирають відповідні завданням подальшого експертного дослідження вибухового пристрою та його фрагментів способи й засоби демонтажу підричника та бойової частини.

До роботи на місці імовірного замінування досить часто залучають спеціалістів у сфері інженерно-будівельних робіт, вибухотехніків, які повинні контролювати й оцінювати процес подальших руйнувань будівельних конструкцій внаслідок проведеного вибуху, займатися питаннями знешкодження боєприпасів, що не спрацювали, і повторних закладок вибухових пристроїв.

Таким чином, в огляді місця події рекомендовано приймати участь двом групам спеціалістів. Так, перша група забезпечує безпеку на місці події, а друга – надає допомогу слідчому у виявленні, фіксації та вилученні вибухових пристроїв, речовин і слідів їх використання.

Для проведення вибухових та спеціальних вибухотехнічних робіт:

- залучається не менше двох спеціалістів вибухотехніків;

- головною метою спеціаліста-вибухотехніка є запобігання травмування або загибелі людей, у тому числі збереження власного життя;

- кожний виїзд за фактом анонімного повідомлення спеціалісти-вибухотехніки повинні розцінювати як достовірний;

- у разі виявлення вибухової речовини, вибухового пристрою або предмета, схожого на нього, категорично забороняється проводити з ними будь-які маніпуляції (рухати з місця, трусити, відкривати тощо) працівникам, які не мають права на проведення спеціальних вибухотехнічних робіт;

- при виявленні речовини, схожої на саморобну ініціюючу вибухову речовину, подальші дії з нею необхідно проводити тільки після її зволоження водою;

- спеціальні вибухотехнічні роботи (крім експертного огляду та пошуку) проводяться в засобах індивідуального захисту;

- забороняється проведення огляду місця події за фактом вибуху без огляду території на наявність вторинних вибухових пристроїв або вибухонебезпечних залишків або частин вибухового пристрою, що вибухнув, а також без узгодження зі спеціалістами відповідних служб (обленерго, газової служби, водоканалу тощо) щодо можливості безпечного перебування на місці вибуху;

- входить до приміщення, в якому стався вибух, дозволяється після його ретельного провітрювання від продуктів вибуху.

Усю територію місця події, що підлягає огляду, прийнято ділити на сектори, ділянки та вузли. Секторний спосіб застосовується під час огляду відкритої ділянки місцевості. Плановий спосіб застосовують у випадку наявності будівель, споруд та інших об'єктів, які ділять територію на ділянки різної форми та розмірів. Для фіксації виявленого використовуються постійні орієнтири всередині даних ділянок. Вузловий спосіб використовується в окремих місцях на території, де необхідно

першочергово провести аварійно-рятувальні та відновлювальні роботи зі зміною матеріальної обстановки.

Основне завдання детального огляду місця події полягає у фіксації місцезнаходження, положення, індивідуальних ознак, стану об'єктів (слідів) на момент їх виявлення та вилучення.

Якщо спеціалісти вибухотехніки дозволяють роботу в місцях виявлення вибухового пристрою, то спеціаліст-криміналіст здійснює пошук і вилучення слідів транспортних засобів, взуття, одягу, слідів-предметів, мікрооб'єктів. У випадках, коли спеціалісти вибухотехніки не дозволяють наближатися до місця установки вибухового пристрою, то доцільно діяти наступним чином.

1. Спеціаліст вибухотехнік, забезпечений засобами захисту, здійснює з різних ракурсів і позицій відеозйомку вибухового пристрою, місця його установки, предметів і слідів, що знаходяться поруч.

2. На виносному моніторі чи моніторі, встановленому на відеокамері, здійснюється перегляд записаного відеоматеріалу. Під час перегляду відбувається консультація між спеціалістами вибухотехніками стосовно конструкції вибухового пристрою та способу його знешкодження, та надання спеціалістом-криміналістом рекомендацій щодо вилучення чи збереження слідів на місці установки вибухового пристрою.

3. Спеціаліст-криміналіст забезпечує спеціаліста вибухотехніка необхідними засобами (рукавички, пінцет, пакувальний матеріал тощо) та вказує яким чином і які вилучати сліди. Ті сліди, які вилучити спеціалісту вибухотехніку буде важко, необхідно прикрити підручним матеріалом (дошкою, коробкою) та помітити. Після локалізації вибухового пристрою чи його знешкодження фіксацію та вилучення зазначених слідів здійснює спеціаліст-криміналіст.

4. Під час локалізації і знешкодження вибухового пристрою спеціаліст вибухотехнік фіксує особливості застосування тих чи інших засобів: характер впливу, потужність, напрямок, режими охолодження чи НВЧ-впливу. Така фіксація необхідна для подальшого дослідження знешкодженого вибухового пристрою та його фрагментів на предмет його реконструкції, встановлення

способу виготовлення та навиків виробника, оцінки властивостей ураження, придатності та ступеня готовності до вибуху.

Якщо стан вибухового пристрою дозволяє його транспортування, то знешкодження проводиться на полігоні. Для транспортування використовуються контейнери, що дозволяють локалізувати вибух масою до 5 кг у тротиловому еквіваленті. В умовах відсутності вказаних контейнерів використовується вантажний бортовий автомобіль, у кузові якого розміщується ящик розміром не менше 1 м x 1 м x 1м, наполовину заповнений піском. Усередині ящика в невелике заглиблення в піску поміщається вибуховий пристрій. Маршрут руху автомобіля з вибуховим пристроєм повинен проходити в стороні від населених пунктів, дитячих установ, густозаселених районів міста, нафто- та газопроводів і сховищ, мостів, тунелів і шляхопроводів. Консультації з вибору маршруту та супроводження по ньому здійснюють чергові наряди ДПС ДАІ. Із автомобіля, що рухається слідом за транспортом із вибуховим пристроєм, здійснюється відеозапис руху колони.

Як спосіб знешкодження вибухового пристрою в ряді випадків використовується його підрив шляхом піднесення до нього впритул антенного пристрою приладу нелінійної локації. За кордоном випускаються спеціальні переносні «знищувачі бомб» (Bomb Ranger), що підривають радіокеровані вибухові пристрої шляхом швидкоперебору можливих команд керування на відстані до 1 км. Установлений задалегідь в охоронюваний автомобіль він викличе підрив вибухового пристрою та врятує життя його власника.

Знешкоджений без вибуху вибуховий пристрій за участю спеціаліста оглядається та попередньо досліджується (без розбирання) на наявність слідів пальців рук, маркувань, надписів і т.д., фотографується з різних ракурсів і упакується в жорстку тару – коробку чи ящик, наповнені ганчір'ям. Така упаковка дозволяє уникнути зайвої тряски та ударів, зменшуючи таким чином ризик руйнування вузлів і схем підривника, контактів і замикачів.

У разі виявлення вибухових пристроїв і їх детонації може виникнути пожежа. Тому до складу слідчо-оперативної групи рекомендується включати й спеціаліста з числа працівників

Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Останні повинні вживати негайних заходів, спрямованих на своєчасне гасіння пожежі з максимальним збереженням слідової картини та недопущенням виникнення інших вибухів (детонації інших вибухових пристроїв під дією вогню).

Заключний етап огляду місця події при перевірці інформації про замінування об'єкта полягає в фіксації ходу та результату цієї слідчої (розшукової) дії. Основним способом фіксації є складання протоколу огляду місця події з усіма до нього додатками. До додаткових же способів фіксації слід віднести фотозйомку та відеозапис, складання планів. Складання протоколу та застосування додаткових засобів фіксації повинні здійснюватися із дотриманням положень, закріплених у ст. ст. 103-107 Кримінального процесуального кодексу України.

До протоколу огляду місця події в якості додатків долучаються наступні метаріали:

- відеозапис проведення спеціальних вибухотехнічних робіт щодо рентгенографування, розрядження, руйнування, знищення, переміщення вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів;

- акт перевірки об'єкта на наявність вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів;

- довідка про категорію небезпечності виявлених вибухових матеріалів;

- акт знешкодження (розрядження, руйнування, знищення) вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів;

- фототаблиця;

- плани і схеми, графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, відбитки та зліпки тощо.

З місця події обов'язково вилучаються у разі їх виявлення вибухові пристрої, вибухові речовини або конструктивно схожі на них предмети. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з

ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді до того часу, поки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

У випадку ж детонації останніх вилученню також підлягають деформовані предмети зі слідами обвуглення, обплавлення осколкових пошкоджень, а якщо таке вилучення неможливе – то відбираються відповідні зіскоби та змиви; проби ґрунту, обвуглення, а при наявності води – проба води, в якій можуть виявитися розчинні вибухові речовини чи їх окремі компоненти; залишки (обломки) вибухових пристроїв; одяг потерпілих, котрі знаходилися в безпосередній близькості від центру вибуху. При цьому вилучені вибухові матеріали повинні бути оглянуті спеціалістом вибухотехніком для визначення категорії небезпечності, надання рекомендацій щодо подальшого поводження з ними. Пакування вибухонебезпечних предметів здійснюється спеціалістом-вибухотехніком таким чином, щоб унеможливити їх вільне переміщення в упаковці. Вибухові речовини упаковуються в скляну, картонну або паперову тару тощо. Засоби ж підризу, вибухову речовину, а також засоби ініціювання електричної дії та джерела електроживлення розміщувати в одній упаковці під час їх пакування забороняється. Оголені кінці проводів електричних засобів ініціювання засобів підризу повинні бути з'єднані між собою скруткою.

Якщо ж на місці події була виявлена тільки «лялька» (імітація вибухового пристрою), то вона й пакувальний матеріал обов'язково вилучаються. Також слід вилучати за наявності сліди людини, транспорту, знарядь злочину й інструментів, мікрочастинки тощо.

10. Основи призначення вибухотехнічної експертизи

Виконання завдань розслідування кримінальних правопорушень з використанням вибухівки багато в чому залежить від своєчасного призначення низки судових експертиз. Ключову роль у формуванні

бази доказів у кримінальному провадженні відіграє висновок вибухотехнічної експертизи.

Слід звернути увагу на те, що дослідження вибухотехнічних об'єктів здійснюється в рамках кримінального провадження, як правило, двічі. Перший раз дослідження таких об'єктів проводить спеціаліст вибухотехнік під час огляду місця події. В рамках даної слідчої (розшукової) дії спеціаліст повідомлює слідчого про властивості та ознаки виявлених вибухових пристроїв чи речовин, а також боєприпасів, надає рекомендації щодо опису їх ознак в протоколі, способів отримання інформації у криміналістичних обліках та інше (більш детально розкрито у попередньому розділі).

На базі пересувних вибухотехнічних лабораторій є можливості проводити окремі види експрес-аналізів вибухівки. Недивлячись на те, що результати таких досліджень не можуть виступати доказами у суді, вони мають важливе значення у висуненні версій, плануванні та організації розслідування.

Будь-яка інформація отримана під час попередніх досліджень повинна бути перевірена в ході проведення судової вибухотехнічної експертизи.

Для забезпечення ефективності отримання від експертів інформації необхідно дотримуватись двох основних правил.

1. Об'єкти повинні бути зафіксовані, вилучені, упаковані і збережені відповідно встановлених вимог і рекомендацій.

2. Тактично правильно повинна бути визначена послідовність призначення експертиз щодо кожного з об'єктів, і вірно визначений перелік питань, які можна поставити на вирішення експерту.

Слід зазначити про те, що слідчому необхідно в кожному конкретному випадку визначати послідовність проведення експертиз з урахуванням інформативності об'єктів, що підлягають дослідженню, особливостей руйнування окремих слідів та інших обставин.

Так, у разі наявності на об'єктах слідів папілярних узорів пальців рук осіб, що можуть бути причетні до вчинення кримінального правопорушення, виникає необхідність проведення в першу чергу *дактилоскопічної експертизи*.

Слід звернути увагу, що потожирові сліди пальців рук залишаються після вибуху на окремих елементах вибухового пристрою, що не були значно деформовані або зруйновані вибухом. При цьому вони можуть бути повністю знищені діями експерта вибухотехніка.

Корисну і важливу інформацію можна отримати в ході проведення *біологічної експертизи* слідів біологічного походження (крові, слини, потожирової речовини, волосся), що залишились на елементах вибухового пристрою або на предметах обстановки місця вибуху.

Дослідження в межах *криміналістичної експертизи матеріалів, речовин і виробів* з використанням фізико-хімічних методів виявлених на місці події та на фрагментах вибухових пристроїв мікрооб'єктів (волокон одягу, частинок фарби, нафтопродуктів чи інших паливно-мастильних матеріалів, часток речовин невідомого походження) дозволяє встановити їх природу, вид, властивості. Зазначені експертизи проводять з використанням інструментальних методів за відповідними методиками, які дозволяють без руйнування, з мінімальним змінням дослідити об'єкт – носій.

Встановлення конструкції вибухового пристрою та його окремих елементів часто зумовлює потребу в проведенні *металознавчого дослідження*, яке дозволяє визначити марку металу використаного для виготовлення пристрою та його елементів, зміну його структури під впливом вибухового навантаження. У разі наявності зварених чи паяних швів конструкції вибухового пристрою можна встановити вид зварювальної техніки, матеріалу, марку електроду, тип припою тощо.

Часто виникає необхідність у розв'язанні ідентифікаційних і діагностичних питань щодо інструментів і обладнання, які використовувались для виготовлення деталей і вузлів вибухового пристрою, через призначення *трасологічної експертизи*. Цим видом досліджень вирішується також завдання щодо встановлення цілого пристрою за його частинами.

Дослідження об'єктів в ході *товарознавчої експертизи* також слід проводити до призначення вибухотехнічної експертизи, оскільки висновки товарознавців дозволять вибухотехнікам

вирішити більше коло питань, зокрема встановити за порівняльним зразком боєприпасів або вибухового пристрою точне місце його розташування, його масу, спосіб підриву.

Слідчому перед проведенням вищевказаних експертиз рекомендується попередити кожного експерта про забезпечення збереження мікроскопічних кількостей вибухової речовини на досліджуваних об'єктах.

Комплексна судово-медична та вибухотехнічна експертиза дозволить встановити дистанцію й зону вибуху за особливостями ушкоджень тіла людини. До комплексних вибухотехнічних експертиз, крім судових медиків, також часто залучаються спеціалісти галузі хімії, технології виробництва вибухових речовин, металознавства, криміналістики.

Загальними завданнями, що вирішуються під час вибухотехнічних експертиз, є встановлення природи вибуху, відновлення зовнішнього вигляду та конструктивних особливостей підірваного вибухового пристрою, принципу його функціонування і застосування.

Предметом даної експертизи є фактичні дані, пов'язані з встановленням належності речовин і виробів до категорії вибухових, з визначенням їх вражаючої здатності й ступеня небезпеки, професійних навичок особи, яка виготовила вибуховий пристрій, відновленням (реконструкції) обстановки місця, де стався вибух, аналіз і деталізація ситуації, що передувала вибуху.

Об'єктами вибухотехнічної експертизи виступають: вибухові пристрої, вибухові речовини, боєприпаси та предмети, що за конструкцією на них схожі; місце та обстановка вибуху; пошкоджені вибухом об'єкти та інші сліди використання вибухівки; матеріали кримінального провадження.

Ідентифікаційними завданнями, що можуть бути поставлені на вирішення експерту вибухотехніку, є наступні:

- встановлення за окремими частинами (фрагментами) єдиного цілого вибухового пристрою або його елемента;
- встановлення спільного джерела походження двох чи більше об'єктів (зразків) вибухової речовини;

- встановлення виду й марки вибухової речовини або вибухового пристрою промислового виготовлення;
- встановлення підприємства, на якому виготовлено промисловий вибуховий пристрій;
- встановлення загальної групової належності двох чи більше вибухових пристроїв;
- встановлення належності слідів, виявлених на досліджуваних об'єктах, предметах обстановки місця події до слідів вибуху.

Діагностичними завданнями, що можуть бути поставлені на вирішення експерту вибухотехніку, є наступні:

- чи мав місце вибух у даній обстановці місця події;
- яка можлива природа вибуху та його технічні причини;
- де мав місце центр (епіцентр) вибуху;
- яка могла бути конструкція підірваного вибухового пристрою та його елементів;
- який був принцип функціонування підірваного вибухового пристрою;
- яка була маса підірваної вибухової речовини;
- які були уражаючі властивості вибухового пристрою;
- який був радіус вражаючої дії вибуху;
- чи володіла особа, яка виготовила вибуховий пристрій, спеціальними навичками та вміннями у галузі хімії й технології вибухових речовин, боєприпасів та вибуховій справі.

У межах вибухотехнічної експертизи може бути проведено експертизу вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу. Її предметом є віднесення або не віднесення досліджуваної речовини до групи вибухових речовин; визначення елементного складу, характерного для індивідуальних і сумішевих вибухових речовин та піротехнічних складів; визначення типу (виду) вибухових речовин; виявлення слідів продуктів вибуху та пострілу; визначення спільної родової (групової) належності досліджуваних вибухових речовин або продуктів пострілу.

Об'єктами даної експертизи виступають будь-які матеріальні носії речовини, що підозрюються на належність її до категорії вибухової. Так, зокрема об'єктами можуть виступати наступні:

- предмети, що можуть бути віднесені до залишків вибухового пристрою (уламки перешкод, залишки годинникового механізму та джерел живлення, уривки дроту, частини пакувального матеріалу тощо);

- ґрунт, інші речовини та матеріали з поверхонь навколо вирви, що утворилася внаслідок вибуху;

- предмети-носії, що містять нашарування можливих продуктів вибухового перетворення вибухових речовин (частинки і мікрочастинки речовин, кіптява);

- порох;

- вогнепальна зброя;

- набої, дріб, картеч, пижі тощо;

- одяг потерпілих або його залишки;

- різноманітні предмети-носії.

У випадках, коли предмети, на поверхні яких залишилися сліди контакту з продуктами вибуху, мають великі габарити, об'єкти для дослідження вилучаються таким чином: поверхню обробляють паралельно двома марлевими тампонами, один з яких змочено ацетоном, а інший дестильованою водою. Отримані таким чином змиви (тампони) пакують окремо і направляють на дослідження разом з чистими матеріалами тампонів.

До основних завдань експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу належать:

- встановлення факту належності даного об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин або речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів;

- встановлення способу виготовлення вибухових речовин;

- виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях;

- встановлення за продуктами розкладання вибухових речовин вихідної речовини, яка була використана для вибуху;

- встановлення спільної родової належності вибухових речовин (порохових зарядів).

Питання, що можуть бути поставлені для вирішення експерту.

- Чи є дана речовина вибуховою? Якщо є, то якою саме?

- Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухової речовини надані речовини? Якщо так, то в якому сполученні?
- Яким способом – промисловим чи саморобним, виготовлена дана вибухова речовина?
- Чи є на предметі-носії (вказується, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме?
- Чи є на даному предметі продукти розкладу вибухової речовини? Якщо так, то внаслідок розкладу якої вибухової речовини вони утворились?
- Чи мають дані вибухові речовини (зазначають порівнювані об'єкти) спільну родову (групову) належність?
- Чи складали раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу?
- Чи є в каналі ствола наданої на дослідження зброї сліди продуктів пострілу?
- Чи містять надані на дослідження об'єкти (перешкоди, уражені об'єкти тощо) сліди продуктів пострілу?
- Яким видом порохового заряду були споряджені набої, за допомогою яких здійснювалися постріли?

11. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні про злочин, вчинені на території операції Об'єднаних сил і тимчасово окупованій території

Зважаючи на специфічні особливості процесу збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях, у багатьох випадках на останніх майже неможливо здобути речові докази, оскільки територія є не підконтрольною. У більшості випадках засобом встановлення відомостей, що мають істотне значення для кримінального провадження, є статті, виписки, фотозображення, коментарі, відеороликів, які отримані під час моніторингу мережі Інтернет мобільного зв'язку, та потребують детального перегляду,

копіювання і вирішення питання про їх експертне дослідження. Тому докази, отримані шляхом використання спеціальної техніки, повинні відповідати критеріям автентичності. Ця вимога обґрунтована потребою виключення з кримінального процесу доказів, виконаних або модифікованих із застосуванням засобів електронного та комп'ютерного монтажу. Підтвердження факту автентичності безпосередньо пов'язано з обов'язковістю проведення експертних досліджень доказів, отриманих з використанням спеціальної техніки. Така необхідність вбачається з постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», яка зобов'язує суди залучати експертів та експертні установи. Одним із важливих чинників, що впливають на повноту й об'єктивність дослідження доказів, отриманих за допомогою спеціальної техніки, щодо їх автентичності, є можливість експертного дослідження не тільки носіїв інформації, а й засобів спеціальної техніки, за допомогою яких ці носії були записані.

Крім того, за наявності знарядь вчинення злочину та будь-яких інших предметів, речей, які були використані злочинцем, необхідно призначити експертизу, висновок якої буде мати важливе значення у процесі доказування. Зазначене обумовлено тим, що саме висновок експерта є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні, в тому числі щодо злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях.

Загалом висновок експерта як процесуальне джерело доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях, має важливе значення при дослідженні та з'ясуванні обставин кримінальних правопорушень, оскільки за допомогою судових експертиз, таких як судово-медична, товарознавча, судово-балістична, судово-криміналістична та інші, можливо встановити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілих, причину смерті, суму завданої шкоди, вид зброї та бойових припасів, а також зброю, з якої здійснено злочин.

Враховуючи те, що більшість злочинів на таких територіях вчиняються шляхом публічних закликів до насильницької зміни чи

повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, у кримінальних провадженнях зазначеної категорії важливе значення має призначення та проведення лінгвістичної експертизи мовлення.

Основу експертного дослідження писемного мовлення становлять лінгвістичні знання, без наявності яких взагалі неможливо отримати з тексту значущу для досудового розслідування інформацію. Серед завдань, які вирішує зазначена експертиза, можна виокремити наступні:

– завдання, пов'язані із оформленням і змістом документації, що використовується під час розслідування тощо (встановлення змістових суперечностей між показаннями свідків, визначення навідного характеру запитань слідчого, факту необґрунтованої за змістом інтерпретації тощо);

– завдання, що стосуються аналізу змісту текстів (тлумачення значення слів та тверджень у наявному контексті, наявність у тексті погроз, пропаганди насильства, агітації, виявлення обізнаності автора, прихованої мотивації написання тексту та ін.). Саме тому наказом Міністерства юстиції України від 27 липня 2015 року № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5» було внесено зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, завдяки чому серед криміналістичних видів експертиз з'явилась лінгвістична експертиза мовлення.

Завдання, поставлені перед екпертом, вирішуються ним за допомогою спеціальних знань у галузі лінгвістики на основі загальних і окремих норм мови з використанням посібників, академічних наукових праць, словників, довідників та інших наукових джерел. Експерт у галузі семантико-текстуальної експертизи, не виходячи за межі своїх спеціальних знань (базових та отриманих під час спеціальної підготовки), відповідає на запитання про наявність чи відсутність висловлювань, які містять заклики до

певних дій (вказується, яких саме дій). Висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою кваліфікацією, а є констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень. У межах лінгвістичної експертизи усного мовлення проводяться ідентифікаційні, діагностичні дослідження усного мовлення особи та семантичне дослідження усного мовлення. Під час проведення ідентифікаційних та діагностичних досліджень усного мовлення особи вирішуються питання, що стосуються: ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення; визначення типу висловлювання (спонтанне, неспонтанне мовлення, читання тексту тощо); визначення в мовленні ознак імітації, рідної мови тощо. Під час проведення семантичних досліджень вирішуються питання, пов'язані з аналізом змісту мовлення особи (розмови), тобто питання, не пов'язані зі встановленням фактичних даних про особу мовця. Встановлення текстового змісту розмов, що зафіксовані у (відео) фонограмі, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань.

При цьому, потрібно виходити з того, що вимога законності одержання доказів є однією з основних, яку слід розуміти як неухильне дотримання вимог Конституція України, чинного Кримінального процесуального кодексу України та інших законів. Більш того, слід пам'ятати, що призначення та проведення експертизи повинно здійснюватися відповідно до вимог КПК України та Закону України «Про судову експертизу».

Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

У вступній частині висновку експерта зазначаються:

– дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);

– найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;

– документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначила експертизу (залучив(ла) експерта);

– номер кримінального провадження;

– перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

– відомості про надані матеріали провадження (справи), у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів;

– спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

– запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);

– дослівно перелік питань дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта), які поставлено на вирішення експертизи (якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів,

– відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта),

– зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання);

– питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи;

– дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії;

– попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за статтею 385 Кримінального кодексу України;

– дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

– при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) (прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис;

– відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус);

– нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України №1722/5 від 30 липня 2010 року, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із

зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України №1666/5 від 02 жовтня 2008 року, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 02 жовтня 2008 року за №924/15615.

У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань. Дослідницька частина повинна включати:

- відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;
- посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;
- експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядних експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити. Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який (які) проводив(ли) дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи. Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків).

При проведенні первинної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один з яких направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформлюється як наглядове провадження і зберігається в архіві експертної установи. При проведенні повторної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок і додатки до нього складаються:

– у двох примірниках - у разі якщо висновки повторної експертизи повністю підтверджують висновки первинної (попередньої) експертизи. Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу;

– у чотирьох примірниках - у випадку не підтвердження (повністю або частково) повторною експертизою висновків первинної (попередньої) експертизи.

Перший примірник направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), другий оформлюється як наглядове провадження і залишається в архіві експертної установи, що проводила повторну експертизу, третій

направляється до експертної установи, яка проводила первинну (попередню) експертизу, четвертий направляється до Міністерства юстиції України.

На повторні експертизи складаються контрольні картки затвердженої форми, які надсилаються у термін до 5 днів експертній установі (експертів), у якій виконувалась первинна (попередня) експертиза, та до Міністерства юстиції України. Один примірник картки залишається в експертній установі, що проводила повторну експертизу.

При проведенні експертиз експертами декількох експертних установ наглядові провадження оформлюються у кількості, яка відповідає кількості експертних установ, що були зайняті в її проведенні.

Висновки експерта (експертів) з додатками направляються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), керівником експертної установи (керівником провідної експертної установи).

Висновок експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду складається за загальними правилами з урахуванням такого винятку: якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати. Другий примірник висновку експерта при проведенні експертизи під час судового розгляду і копія документа про призначення експертизи (залучення експерта) подаються експертом до експертної установи.

11. Оцінка доказів у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях

Вже понад трьох років на сході України правоохоронним та судовим органам доводиться напрацьовувати абсолютно новітню для нашої держави практику з розслідування злочинів. Важливим чинником в цій діяльності є питання, що пов'язані з оцінкою доказів. Теорією кримінального процесу оцінка доказів визнається одним з

елементів процесу доказування. Положення ст. 62 Конституції України наголошують та тому, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Тому питання щодо доказів взагалі, а особливо їх оцінки у кримінальному процесі займають центральне місце. Оцінка доказів не може і не повинна розглядатися у відриві від інших елементів процесу доказування, що дозволяє позиціонувати її як логічне продовження збирання, перевірки доказів і визначати як розумову діяльність особи, яка здійснює відповідне кримінальне провадження.

Згідно зі ст. 94 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Новим у редакції ст. 94 КПК України, у порівнянні з однойменною ст. 67 КПК України 1960 р., є законодавче визначення критеріїв оцінки доказів, однак, як видно із змісту обох статей, законодавець не конкретизує змісту самого поняття «оцінка доказів» як різновиду кримінально-процесуальної діяльності. Ніяких спеціально розроблених правил оцінки доказів чинним законом також не передбачено.

Отже, оцінити докази, в тому числі і у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, означає з'ясувати їх переконливість, силу, їх придатність бути підставою для того, щоб зробити висновки та прийняти відповідне рішення. Інакше кажучи, оцінка доказів це здійснювана в логічних формах розумова діяльність, пов'язана із встановленням належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, зібраних під час досудового або судового провадження, а також визначенням їх значення для вирішення справи по суті.

Питання належності доказів, як правило, не викликають питань серед науковців та практиків, оскільки їх докладна регламентація міститься у положеннях чинного законодавства. Так,

ними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для даного кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України). Отже, оцінка належності доказів полягає у визначенні їх придатності своїм змістом встановлювати факти, які є предметом доказування. Простіше кажучи, оцінка належності доказу формується шляхом зіставлення інформації, що міститься в цьому доказі, з тим колом обставин, які необхідно встановити.

Досліджуючи наступний критерій оцінки доказів зазначимо, що у порівнянні з КПК України 1960 року, положення ст. 86 чинного КПК України визначають допустимість як властивість доказу, а також закріплюють обставини, що на неї впливають та надають докладну характеристику процедури визнання доказів недопустимими. Зазначимо, що положення кримінально-процесуального законодавства деяких країн пострадянського простору, а саме ст. 33 КПК Азербайджану, ст. 19 КПК Республіки Білорусь, ст. 22 КПК Киргизької Республіки, на відміну чинного КПК України, закріплюють оцінку доказів ще й як окрему засаду кримінального провадження. Вказані норми розкривають зміст досліджуваної засади, який полягає в тому, що суд та сторони кримінального провадження мають оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, основанийому на сукупності розглянутих доказів керуючись законом. У свою чергу ст. 25 КПК Казахстану у своєму змісті, передбачає, що вищевказані суб'єкти окрім закону повинні керуватися таким чинником як совість.

У теорії кримінального процесу доказ вважається допустимим, якщо він отриманий: а) із належного джерела (ч. 2 ст. 84 КПК України); б) уповноваженим суб'єктом; в) у встановленому законом порядку. Порушення зазначених правил беззаперечно тягне за собою визнання доказів недопустимими.

У правовідносини, що виникають у процесі оцінки доказів, в тому числі і у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території проведення операції Об'єднаних сил та тимчасово

окупованих територіях, можуть вступати й інші учасники кримінального провадження (сторона захисту, потерпілий, цивільний позивач, відповідач, їх представники та ін.), які зацікавлені в результатах розслідування. Вони формулюють і представляють свою позицію щодо оцінки того чи іншого доказу, реалізуючи її на власний розсуд при заявленні клопотань. При цьому висновки, зроблені за результатами такої оцінки, є лише висловленням власної думки (судження) особи, що не породжує для неї правової відповідальності та наслідків. На відміну від слідчого і прокурора закон не зобов'язує інших учасників кримінального провадження приймати будь-які рішення за результатами оцінки доказів і не вимагає від них обґрунтовувати свої висновки всебічним, повним та об'єктивним дослідженням усіх обставин кримінального провадження. Учасники кримінального провадження, оцінюючи докази з позиції власного (приватного) інтересу, сприяють правильному вирішенню провадження, але їх оцінка носить лише допоміжний характер, що не має обов'язкової сили як для органів досудового розслідування, так і суду. Водночас офіційний висновок слідчого, прокурора, зроблений за результатами оцінки доказів у кримінальному провадженні та викладений у відповідному процесуальному рішенні, є обов'язковим для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та інших фізичних осіб (ч. 1 ст. 36, ч. 5 ст. 40, ч. 7 ст. 110 КПК України).

Отже, закон встановлює вимоги виключно до офіційної оцінки доказів у кримінальному провадженні, які впливають на результати його вирішення. Основне правило оцінки доказів полягає в тому, що докази оцінюються слідчим, прокурором за власним внутрішнім переконанням. Внутрішнє переконання це стан твердої впевненості слідчого, прокурора в правильності своїх висновків про належність, достовірність, допустимість та достатність доказів, що характеризується готовністю зафіксувати їх у відповідних процесуальних актах і за необхідності публічно відстоювати в судових стадіях провадження та нести за це відповідальність. З точки зору пізнання «внутрішнє переконання» є результатом процесу отримання знань про окремі фактичні обставини, що

становлять предмет доказування, та аналізу висновків за його результатами (у тому числі тих, які стосуються юридичної оцінки та кваліфікації встановлених фактів, обставин, подій). У підсумку слідчий, прокурор має формувати власну позицію з тих чи інших питань провадження, на вирішення яких спрямовано його розумову діяльність. При цьому створюється власна думка, усуваються сумніви та протиріччя, долається невпевненість в обґрунтуванні своєї позиції. Головним є не динамічний процес формування переконання, а його результат, що становить кінцеву мету оцінки доказів (встановлення їх належності, достовірності, допустимості й достатності для кримінального провадження). Внутрішнє переконання означає, що кожен суб'єкт під час оцінки доказів вільний у виборі власної позиції, яка не залежить від будь-яких сторонніх вказівок чи впливу. Зазначене вбачається зі змісту ч. 2 ст. 94 КПК України, згідно з якою жоден доказ не має наперед встановленої сили. Це правило є основним для системи вільної оцінки доказів. Вільна оцінка доказів допускає варіативність у результатах оцінки одних і тих самих доказів, здійснюваної різними службовими особами, які здійснюють кримінальне провадження. При цьому оцінка доказів, надана одним суб'єктом, не є обов'язковою для іншого. Саме правила оцінки доказів покладено в основу врегулювання відносин між слідчим та прокурором, який наділений повноваженнями на основі власного переконання:

- 1) давати вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) дій (у тому числі негласних), інших процесуальних дій слідчому, органу досудового розслідування, оперативним підрозділам правоохоронних органів;
- 2) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та осіб, які виконували такі повноваження;
- 3) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій;
- 4) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складених слідчим процесуальних документів або самостійно їх складати тощо (п. п. 4, 7, 10, 13 ч. 2 ст. 36 КПК України).

Слідчий, здійснюючи свої повноваження у кримінальному провадженні, є самостійним у прийнятті процесуальних рішень, у тому числі й тих, що відповідно до КПК України підлягають погодженню прокурором. У випадку відмови прокурора в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня (ст. 40 КПК України). Крім цього, слідчий, який зобов'язаний виконувати письмові доручення та вказівки прокурора при здійсненні досудового розслідування кримінального правопорушення, має право оскаржити будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у цьому провадженні (крім випадків, передбачених КПК України), подавши відповідну письмову скаргу прокурору вищого рівня (ч. 4 ст. 40, ст.ст. 311, 312 КПК України). За наслідками розгляду скарги слідчого рішення прокурора, який здійснює функцію процесуального керівництва, може бути залишене чинним, а його дії (бездіяльність) визнані законними; або змінене чи скасоване з прийняттям нового рішення, зобов'язанням вчинити нову дію. Задоволення скарги слідчого може стати підставою для заміни прокурора у провадженні (ч. ч. 2, 3 ст. 313, ч. 2 ст. 37 КПК України). З іншого боку, невиконання законних вказівок і доручень прокурора слідчим передбачає відповідальність, встановлену законом (зокрема кримінальну за ст. 381-1 КК України, якщо такі дії носять умисний та систематичний характер). У свою чергу, в разі неефективного досудового розслідування прокурор може ініціювати перед керівником органу розслідування відсторонення слідчого від його проведення та призначити іншого слідчого (ч. 4 ст. 40, п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України). Законодавче врегулювання своєрідного правового спору між слідчим і прокурором зумовлене тим, що їх внутрішнє переконання при оцінці доказів не може характеризуватися як довільний розсуд чи знання, отримані інтуїтивно.

Положення чинного КПК України закріплюють вимогу про обґрунтованість та законність внутрішнього переконання. Тобто оцінка доказів має не лише супроводжуватися всебічним (з урахуванням як обвинувальної, так і виправдувальної позиції за всіма версіями), повним (щодо всього кола питань, які впливають на прийняття процесуальних рішень), неупередженим (об'єктивним і безстороннім) дослідженням усіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, а й ґрунтуватися на вимогах кримінального, кримінального процесуального закону, які встановлюють та конкретизують предмет доказування, закріплюють процесуальну форму, порядок використання доказів тощо.

Внутрішнє переконання слідчого та прокурора, яким підводиться підсумок процесу оцінки доказів, в тому числі у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, не має правового значення без закріплення висновків, яких вони дійшли, у відповідних процесуальних рішеннях, кожне з яких повинно бути належним чином обґрунтоване та мотивоване (загальні вимоги до процесуальних рішень слідчого та прокурора містяться у ч. 5 ст. 110 КПК України). При цьому обґрунтування і мотивування мають самостійне функціональне призначення в процесі доказування. Якщо обґрунтування рішення полягає у демонстрації причинно-наслідкового зв'язку між змістом доказу й обставинами, які вони встановлюють (фактичне обґрунтування), з посиланням на відповідні норми права (юридичне обґрунтування), то мотивування рішення пояснює, чому саме встановлення цих обставин вимагає обрати ту чи іншу норму процесуального або матеріального закону та прийняти саме таке процесуальне рішення. Неврахування цих вимог у практичній діяльності, в тому числі у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на території операції Об'єднаних сил та тимчасово окупованих територіях, знижує логічність та переконливість процесуального рішення як документа, який підтверджує законність процесуальних дій слідчого та прокурора в кримінальному провадженні. Усі висновки, сформульовані офіційно, мають бути зрозумілими для всіх учасників кримінального провадження, а також для суб'єктів, що здійснюють відомчий контроль та процесуальне

керівництво за додержанням законів у кримінальному провадженні. Крім цього, позиція слідчого, прокурора, викладена у рішенні, має бути обґрунтована доказами таким чином, щоб ні в кого не виникало сумнівів у її правильності. Зокрема, обґрунтуванню підлягають висновки про: 1) наявність чи відсутність обставин, які належало встановити (ч. 2 ст. 9, ст. 91, 485, 505 КПК України); 2) доброякісність чи недоброякісність доказів (достовірність доказів) та їх процесуальних джерел (з точки зору повноти відомостей, що в них містяться, та процесуального оформлення); 3) належність та допустимість доказів; 4) їх юридично значущі властивості; 5) характер та доцільність прийняття рішення тощо. Оцінка доказів слідчим і прокурором за їх сукупністю виникає не одразу. Поєднана в основному з перевіркою доказів, ця діяльність супроводжує увесь процес кримінального провадження. В окремих випадках оцінка доказів під час досудового розслідування має самостійне правове значення. Зокрема, від оцінки слідчого, прокурора на цьому етапі залежить прийняття обґрунтованих рішень щодо клопотань учасників кримінального провадження; надання дозволу чи заборони на використання учасниками кримінального провадження технічних засобів при проведенні окремих процесуальних дій або впродовж усього досудового розслідування; визначення достатності відомостей для проведення слідчої (розшукової) дії; забезпечення розумних строків досудового розслідування (п. 11 ч. 3 ст. 42, п. 12 ч. 1 ст. 56, ст. 220, ч. 2 ст. 223, ч. 2 ст. 28 КПК України) тощо. Проте на момент завершення досудового розслідування позиція слідчого, прокурора щодо можливості його завершення та подальшого спрямування кримінального провадження до суду або про його закриття може бути сформована лише на підставі оцінки всієї сукупності доказів з точки зору їх достатності та взаємозв'язку для доведення перед судом сформованої особі підозри (ч. 2 ст. 283, п.п. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Самостійною задачею оцінки доказів є визначення достатності доказів для прийняття кінцевого рішення в кримінальному провадженні. Будь-яких формалізованих критеріїв достатності закон не надає. Так, повідомлення особі про підозру обов'язково здійснюється за «наявності достатніх доказів для підозри особи у

вчиненні кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України). Завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування відбувається після того, як слідчий, прокурор визнають зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта (ч. 1 ст. 290 КПК України). Необхідною, думається, буде така сукупність доказів, яка надасть можливість зробити правильний висновок про достатність (недостатність) доказів для прийняття того чи іншого рішення у кримінальному провадженні.

Визначення «достатності» доказів є результатом оцінки їх «сукупності». Відображуючи закономірності процесу пізнання як переходу від незнання до знання, у «сукупність доказів» на різних етапах розслідування входять докази, достовірність яких ще належить встановити. Тому не будь-яка сукупність доказів може характеризуватися як взаємно пов'язана і внутрішньо узгоджена система доказів, що правильно відбиває об'єктивну дійсність. такі властивості повинна мати сукупність доказів, що лежить в основі рішення, прийнятого в результаті всебічного і повного дослідження обставин; коли у провадженні досліджені усі можливі версії, а наявні суперечності виявлені та оцінені. Така сукупність доказів забезпечує доведеність висновків у провадженні і має слугувати у подальшому основою для обвинувального вироку. На жаль, національне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює правил оцінки доказів. Науковий аналіз нормативного змісту приписів КПК України дозволяє сформулювати наступні висновки: 1) докази оцінюються повноважними суб'єктами на основі свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України); 2) кожний доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку (ч. 1 ст. 94 КПК України); 3) недопустимість доказів остаточно визначається судом під час ухвалення судового рішення (ч. 1 ст. 89 КПК України); 4) у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою

неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке засідання було розпочате (ч. 2 ст. 89 КПК України); 5) сторони кримінального провадження, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими (ч. 3 ст. 89 КПК України); 6) ніякі докази не можуть вважатися такими, що мають наперед встановлену силу (ч. 2 ст. 94 КПК України). Варто наголосити, що оцінці підлягають докази, а не обставини кримінального провадження, на яких ґрунтується внутрішнє переконання суб'єкта оцінки доказів (ч. 1 ст. 94 КПК України). Зміст поняття «обставини кримінального провадження» в законі не розкривається, а отже, до них можуть бути віднесені: а) поведінка підозрюваного (обвинуваченого) на досудовому розслідуванні та в суді б) його дії, спрямовані на «затягування розгляду провадження (справи)», і так далі.

Виходячи із змісту положень ст. 94 КПК України, можна дійти висновку, що свої вимоги щодо правил оцінки доказів законодавець адресує перш за все уповноваженим органам кримінального провадження. Так, відповідно до статті «слідчий, прокурор, слідчий, суддя, суд ... оцінюють кожний доказ». однак це ще не означає, що оцінка доказів є монополією державних органів. Учасники процесу, що відстоюють свої інтереси, також оцінюють докази. Але якщо в перших оцінка доказів передуює прийняттю владних рішень, то для других вона створює базу для заявлення відповідних клопотань, скарг, наведення заперечень, подачу заяв про відводи, тощо. Будучи формою реалізації оцінки доказів, такі дії учасники кримінального провадження здійснюють без обов'язкових для них вимог всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин провадження.

Натомість суб'єктивна оцінка доказів також може зазнавати впливу, а внутрішнє переконання деформуватися внаслідок професійних, психологічних, соціальних чинників. Зокрема, представники правозастосовних органів, які вимушено покинули свою домівку внаслідок збройної агресії та діяльності незаконних збройних формувань, втратили рідних, майно, потрапили під обстріл

тощо, апріорі не завжди можуть бути об'єктивними у кримінальному провадженні, особливо стосовно учасника незаконного збройного формування та ін. У той же час внаслідок дії соціально-психологічних та інших факторів існує ймовірність формування у суддів протилежних (виправдувальних) поглядів щодо обставини вчинення кримінальних правопорушень, комплексу доказів у кримінальному провадженні тощо. Отже, у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, окрім процесуальних особливостей, можуть мати місце також особливості соціально-психологічні, сімейні, ментальні та ін.

Література:

1. Бахин В.П. Криминалистическая методика: Лекция. К., 1999. 26 с.
2. Карпенко М.І. Непокора та невиконання наказу: методика розслідування цих злочинів. *Юридична наука*. 2013. №7. С. 87.
3. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України : Проблеми кваліфікації / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. 3-тє вид., перероб. та допов. Луганськ : Віртуальна реальність, 2014. 240 с.
4. Кримінальний кодекс України : закон від 05.04.2001 № 2341-III // *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26, ст.131. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.05.2020).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 21.05.2020. Харків : Право, 2020. 424 с.
5. Музика А.А., Доброрез І.О., Горох О.П. Злочини проти здоров'я населення: кримінологічна характеристика, аналіз складів злочинів, призначення покарання: навчальний посібник / За заг. ред. Гуторової Н.О. Сімферополь : КРП Вид-во Кримнавчпеддержвидав. 2013. 168 с.
6. Тищенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насилницьких злочинів : автореф. дис. доктора юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 53 с.

7. Тищенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дис. д-ра юрид. наук. Одеса, 2002. 445 с.

8. Царенко Л.С. Психологические особенности военнослужащих самовольное оставление воинской части или дезертирство. Автореф. дисс. на соиск. ученой степени кандидата психологических наук: 19.00.06, Ростов-на-Дону : ЮУФ, 2010. 21 с.

9. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2017. 618 с.

10. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. МВС України. Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків : . Константа. 2017. 448 с.

11. Коровайко О. І. Міжнародні стандарти кримінального судочинства в судовому провадженні України : монографія. Харків : Панов. 2016. 496 с.

12. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія. Чернігів. Десна. 2015. 512 с.

13. Вакулік О. А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : навчальний посібник. К. : «Центр учбової літератури». 2015. 184 с.

14. Стацак М. В. Особливості взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України з органами досудового розслідування під час протидії злочинам у сфері економіки. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 186–189.

15. Паршак С.А. Процесуальний порядок забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування : монографія. / За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків : Панов, 2016. 204 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива : учасники кримінального провадження»).

16. Абламський С.Е., Юхно О.О., Фоміна Т.Г., Дрозд В.Г. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. Видання друге, доповнене і перероблене. Харків : Панов, 2019. 208

с. (Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу).

17. Юхно О.О. Проблемні питання огляду місця події та першопочаткових тактичних дій слідчого при розкритті та розслідуванні згвалтувань. *Вісник Луганського національного університету внутрішніх справ*. 2019. №1(85). С. 311-319.

18. Юхно О.О. Процесуальні та криміналістичні проблемні питання вдосконалення методики досудового розслідування шахрайств. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Частина 3. С. 98-101.

19. Загуменний О.О., Юхно О.О. Использование современных телекоммуникационных и других технологий при проведении следственных действий. *Международный научно-практический журнал Закон и жизнь*. Кишинев. Молдова. 2020. № 2/2 (338) июнь-июль. С. 80-84.

20. Бакин Е. А. Осмотр места происшествия при преступлениях, совершенных путем взрыва, и некоторые аспекты криминалистических исследований изъятых вещественных доказательств : [методическое пособие] / Е. А. Бакин, И. Ф. Алешина. Москва, 2001. 46 с.

21. Бульба Т. Пошук саморобних вибухових пристроїв : методичні рекомендації. *Право України*. 2008. № 3. С. 60-64.

22. Бандурка О. М. Особливості розслідування кримінальних вибухів / О. М. Бандурка, О. В. Пчеліна, С. С. Лукаш [та ін.] // *Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : зб. наук. праць факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС за 2011 рік / за заг. ред. академіка НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки*. Харків : НікаНова, 2012. С. 32-61.

23. Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні: наказ Служби безпеки України від 19 березня 2016 року № 138 / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0564-16>.

24. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6, / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>

25. Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ : наказ МВС України від 9 липня 2014 року № 653 / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0870-14?lang=ru> .

26. Криміналістичне забезпечення процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням вибухових пристроїв: матеріали міжнародного круглого столу (7 червня 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 148 с.

27. Жербицький В.Г. Пам'ятка з вибухової безпеки / укл.: Жербицький В.Г., Буханченко О.А., Суслов Д.С., Ізотов О.І., Ганова Г.О. та ін. К. : Національна академія прокуратури України, 2016. 52 с.

28. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях : матеріали круглого столу (м. Київ, 26 липня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. 175 с.

29. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва : Из-во РУДН, 2000. 296 с.

30. Криміналістика : підручник у 2 т. А.В. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко. МВС України. ХНУВС. Харків, 2018. 384 с.

Наукове видання

Юхно Олександр Олександрович
Кікінчук Василь Васильович
Степанюк Руслан Леонтійович
Книженко Світлана Олександрівна
Орлова Тетяна Анатоліївна
Глобенко Геннадій Іванович
Савчук Тетяна Іванівна
Фоміна Тетяна Григорівна
Четвертак Дмитро Юрійович
Заворіна Олена Петрівна
Туренко Дар'я Вікторівна

**ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ
ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ, А ТАКОЖ НА ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

[Серія «Бібліотечка слідчого і детектива:
проблеми кримінального процесу»]
(на замовлення Головного слідчого управління
Національної поліції України)
За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна
Видання 2-ге, доповнене і перероблене
Науково-методичні рекомендації